

श्री सा ई वा क्सु धा

मशिदीस जाऊनि तत्कालीं । बाबांचें दर्शन घेतेवेळीं ।
 मेघानें त्रिशूळकथा कथिली । आशा मागितली त्रिशूळाची ॥ १९५ ॥
 दृष्टान्त साधेत मेघानें कथिला । बाबा वदती "दृष्टान्त कसला ।
 शब्द नाही का माझा परिसिला । काढ म्हणितला त्रिशूळ तो ॥ १९६ ॥
 दृष्टान्त म्हणनि माझे बोल । जातां काय कराया तोल ।
 बोल माझे अर्थ सखोल । नाही फोल अक्षरही" ॥ १९७ ॥
 मेघा म्हणे आपण जागविलें । ऐसेंच आरंभीं मजही वाटलें ।
 परी दार नव्हतें एकही खुलें । म्हणन मानिलें तें तैसें ॥ १९८ ॥

—साईसच्चरित, अध्याय २८.

श्रीसाईलीला

[शिरडी संस्थानचे अधिकृत मासिक.]

वर्ष ५० वे]

जानेवारी १९७२

[अंक १० वा]

: संपादक :

श्री. का. सी. पाठक

वार्षिक वर्गणी रु. १० (ट. ख. सह)

टे. नं. ४४३३६१

: कार्यालय :

सार्वनिकेतन, प्लॉट नं. ८०४ बी, डॉ. आंबेडकर रोड, दादर, मुंबई १४

विचार-मौक्तिक

भारतीयांनी मात्र शंकराचार्यांच्या काळापासून टिळकांच्या काळापर्यंत गीता म्हातारपणी वाचण्याचा निश्चय केला होता. संसार सोडण्याची तयारी म्हणून धर्माकडे वळावयाचे असेच येथे उरून गेले होते. तरुण वयात येथे परमार्थाकडे कोण वळणार? तर 'संसार दुःखे दुखावले, त्रिविध तापे पोळले, तेच अधिकारी झाले, परमार्थाचे.' संसारात जे यशस्वी होत असतील त्यांचा परमार्थाचा व धर्माचा काहीच संबंध नाही असाच समज येथे रूढ होता. धर्मसेवेसाठी आत्मार्पण करणे ही वृत्तीच येथे निर्माण झाली नाही. कारण धर्म हे परलोकप्राप्तीचे साधन होते. मोक्षाचे साधन होते. पण धर्माला सामाजिक अर्थ प्राप्त होताच सर्व दृष्टिकोनच पालटून जातो. दीन दलितान्या दुःखाला कारण होणाऱ्या ज्या सामाजिक रूढी, जी सामाजिक बंधने, ती नष्ट करावयाची आहेत, त्यासाठी सत्साध्यांशी झगडा करावयाचा आहे हा धर्माचा संदेश म्हणजे तरुणांना आव्हानच आहे. हे कार्य राष्ट्रसेवेचे आहे. विज्ञानाशी, बुद्धीशी त्याचा विरोध नाही. हे पहाताच समाजातील तरुण शक्ति तिकडे आकर्षिली जाते. हे कार्य तरुणपणाचे आहे हे तिला पटते. यातल्या उदात्त ध्येयवादामुळे तिचा उत्साह द्विगुणित होतो. कारण ध्येयवादी तरुण हे राष्ट्राचे मोठे सामर्थ्य आहे.

तरुणांना ध्येयवादाची स्फूर्ति देणारी धर्म ही फार मोठी शक्ति आहे. राष्ट्रनिष्ठा, समाजवाद हीही तत्त्वे प्रभावी आहेत. त्याहि शक्ति आहेत. पण धर्माच्या तुलनेने त्या शक्ती दुबळ्याच ठरतात असा इतिहासाचा निर्वाळा आहे. मात्र हा धर्म केवळ मोक्षधर्म असता कामा नये. तो अभ्युदयवादी, इहवादी धर्म असला पाहिजे. समाज-कल्याण हे त्याचे उद्दिष्ट असले पाहिजे. संसार, प्रपंच, ऐहिक आकांक्षा यांशी त्याचा विरोध असता कामा नये. विज्ञान, बुद्धिनिष्ठा यांची त्याने अवहेलना करता कामा नये आणि तरुण रक्ताला चेतवील असा दलितान्या उद्धारार्थ अवश्य असलेल्या संग्रामाचा संदेश त्याने दिला पाहिजे.

—डॉ. पु. ग. सहस्रबुद्धे, वैयक्तिक व सामाजिक, पृ-१५

भक्तिगीत

कवियत्री :—सौ. चंद्रकला गजानन चाचड.

तुजविण कोण अम्हा सांभाळी साईशा ।

तुजविण कोण अम्हा सांभाळी ॥

तूची अमुचा पिता खरोखर ।

तूची अमुचा श्रीविश्वंभर श्रीविश्वंभर ॥ १ ॥

ऐकूनि तुझ्या अगाध लीला ।

वेड लाविले तू अम्हाला तू अम्हाला ॥ २ ॥

तुझ्या दर्शना जीव हा भुकेला ।

दर्शन देई तू प्रभुराया तू प्रभुराया ॥ ३ ॥

कलियुगी तू अवतरलासी ।

नाही तुझी रे ओळख पटली ओळख पटली ॥ ४ ॥

दृष्टांती तू दर्शन देसी ।

म्हणून आले त्वच्चरणासी समचरणासी ॥ ५ ॥

मायेचे भाण्डार

लेखक : डी. वी. पोतनीस, पिंपरी.

अनाथांच्या नाथा

प्रभु साईनाथा

भक्तप्रेमासाठी उघडा

मायेचे भाण्डार आतां

॥ धृ. ॥

एकोनी लीला तुमची

पातलो मी शिरडीला

भाव तैसा देव हाचो

प्रत्यय मला दाविला

ब्रह्मा विष्णु महेश तुम्ही

एकरूप साईनाथा

भक्तप्रेमासाठी उघडा

मायेचे भाण्डार आतां

॥ १ ॥

साई तुमचे दरबारी

टाळ मृदंगाचा नाद

किती एक देती हजेरी

सुस्वर संगीताची साद

भक्तांचा भक्तिभाव

पाहुनी साईनाथा

भक्तप्रेमासाठी उघडा

मायेचे भाण्डार आतां

॥ २ ॥

पाषाणाचे सिंहासनी

प्रतिमा आज साक्ष देते

सर्वत्याग साक्षात धुनी

मशिदी अखंड जळते

दासांचा दास विनवी

चरणांसी साईनाथा

भक्तप्रेमासाठी उघडा

मायेचे भाण्डार आतां

॥ ३ ॥

गणेश महिमा

अनंत हे, अनादि हे, ईशांचा ईश गणपती
नमितो तव चरणी देई मज सुमती ।
कंदी सिद्धी नमितात तव चरणी विद्यापती
जे तुज आळविते त्या तू दे सद्गती ।
अर्पिता तुज दूर्वाकुरा मुदित होसी तू क्षणीं;
अर्पिणाऱ्या पाचकास पावसी तू सत्वरि ।
कृपाकटाक्षे तुझ्या होती विघ्नें सारी दूरी
म्हणूनी तुज संबोधितात विघ्नहर्ता सृज जनी ।

लेखक :- अशोक बा. भिसे.

“कुठे शोधू बाबा बाबा”

गहिवरल्या हृदयी उचंबळून येते आता
कुठे शोधू बाबा बाबा, वेड लागले चित्ता
तहान मूक विसरून बैसलो एका ठाई
रूप चित्ती आठवून, मनी होते लाही
बाबारूपे फुलतो कणन् कण शरीरातील
वेध लागतो आत्मशोधाचा जीवनातील
आनंद आत्मसुखाचा, सुवास रूपे फुलतो
हात मायेचा शरीरावर सहज फिरतो
तेजोबलयात प्रकाश अंतरी तुमची मूर्ती
दर्शनात, सार्थक, जन्माची होते पूर्ती
अट्टहास माझा आजन्म सेवा व्हावी आपुली
फेरा जन्म मृत्यूचा चुकून लाभावी मुक्ति

स. कृ. काळे (चित्रकार)

“स्पर्श किमया”

साधुसंतांचे मेळाव्यात जमले अनेक लोक

अधिकारी संत महंत एकापेक्षा एक

गोष्टी सुखदुःखाच्या आणि अनेक विषयांवर

सत्र चर्चेचे, विषयांचे सहज संगतवार

भवतांच्या अनेक प्रश्नांतून उलगडा सूत्रबद्ध

ज्यास जे पाहिजे ते मिळे, अचुक लयबद्ध

क्षणभराच्या सहवासात समाधान चित्तास

जाऊन मळमळ चित्तातील, आनंद जीवास

असा हा साक्षात्कार साधु संतांचे भेटीत

लोखंडाचे सुवर्ण, स्पर्श किमया परिसात

स. कृ. काळे (चित्रकार)

“श्रद्धेचा घ्या पडताळा”

सदा सर्वदा मानव गुंतला संसारात

काळजी अहोरात्र, कसे होईल त्यात

डोंगर काळज्यांचा अवती भवती सतत

भारावून जातो क्षणाक्षणास त्या नादात ॥ १ ॥

खेळ पाठशिवणीचा सुख दुःखाचा सर्वत्र

पारडे दुःखाचे खाली होऊन, सुख अधोतरिच

देव धर्म परमार्थ आचरण्यांत, अडथळे अनेक

मन न होई एकाग्र, द्विधा परिस्थिती एक ॥ २ ॥

समजते उमजते, परंतु हातून न होई कांहीं

हीच वर्चस्वाची दुःखद बैठक नक्की

पेसा अडका धनधान्य आजारीपण

वैराग्य जीव होतो, त्यापायी जगणे कठीण ॥ ३ ॥

एक सुटता दुसरे घेते त्या जागी जोरात

पूर्तीच्या साखळीतून न सुटणे हातोहात

दुवे साखळीचे अव्याहत गुंतागुंतीत

असे हे संसाराचे रहाडगाडगे जीवनात ॥ ४ ॥

सृष्टि नियमाचे सूत्रबद्ध चाळे अव्याहत

बांधला गेला मानव त्यापोटी सतत

जगाच्या संसारमंचकी, आली जी भूमिका चालून

बेमालूम वळवून दाखविणे सहजी आनंदून ॥ ५ ॥

पूर्व सुकृताच्या धार्या धार्याने विणलेला जीव
विचार सारासार गोष्टींचा करिता मुदेल त्यातून
ध्या आनंद असेल त्यात मानून, क्षणाक्षणास
त्यातच सार्थक होईल सहज फर्मास ॥ ६ ॥

अध्याहृत एक गूढ शक्ती अणुरेणूत
त्याचाच खेळ सदा चाले जगतात
विश्वास ठेऊन, ध्या आनंद सद्यः परिस्थितीत
भांडार सर्वस्वाचे भरून राहिले त्यात ॥ ७ ॥

निश्चल मन ठेऊन श्रद्धेचा ध्या पडताळा
संसारातील सुखदुःखाचा आनंद आगळा
स. कृ. काळे (चित्रकार)

“अन्नपाणी हे ब्रह्म”

ब्रह्माहून ब्रह्म, अन्नपाणी हे सर्वत्रास
सूत्र जीवनाचे लयबद्ध चालण्यास
उपास तापास न देई शांती जीवास
अन्नपाणी पोटातील नेईल ईश्वरी चरणास
महिमा अन्नपाण्याचा अलौकिक पसरला जगो
आत्म्याचे आत्ममंदिरात श्रेष्ठ स्थाना देही
आत्मसाधना, आत्मानंद जे आहे अदृश्य
गोडी चाखाया अन्नपाणी पाहिजे अवश्य
अवश्य तेवढेच, सोज्ज्वळ अन्नपाणी पडता मुखी
ईश्वरी आराधनेस, नेमस्त खुलते कळी
अन्नपाणी हे ब्रह्म श्रेष्ठातील श्रेष्ठ एक
होईल उद्धार मानवाचा त्या पोटी खास
स. कृ. काळे (चित्रकार)

१. सगुण निर्गुण

सगुण आणि निर्गुण । भाविक जाणो सगुणपण ।
रूप दोन्ही संपूर्ण । तुझेचि शोभे एकत्र ॥ १ ॥

मडके आणि रांजण । दोघा घडवी कुंभार जाण ।
मृत्तिका दोहोसी प्रमाण । तत्व सर्वत्र सारखे ॥ २ ॥

२. ईश्वरदर्शन

भानूचे प्रखर तेज । मातेची वात्सल्यता सहज ।
विकसिले जे पंकज । रूप दावी तुझेचि ॥ १ ॥
साखरेच्या मधुरत्वास । विचारू पाहे इतरास ।
तो न वानूशके तीस । स्वानुभवावीण व्यर्थचि ॥ २ ॥
इच्छी पाहण्या तव रूप । त्यासी व्हावे लागे तद्रूप ।
एरवी समाधीचेही तप । व्यर्थ शीण होई पां ॥ ३ ॥

३. दशावतार वर्णन

मत्स्य कच्छ वराहावतार । नृसिंह वामन परशुधर ।
रामकृष्ण बौद्धावतार । कलंकी तूचि होसी पां ॥ १ ॥
मच्छ कच्छ वराहावतारी । पृथ्वी त्वां रक्षिली सत्तरी ।
नृसिंहाचिये अवतारी । रक्षिलेसी प्रल्हादा ॥ २ ॥
वामनावतारी रूप । घेतले ठेंगु अमूप ।
पाहुनी बळीचे उदार माप । द्वारपाळ झालासी ॥ ३ ॥
परशुरामवेळेसी । क्षत्रियलोका मारिसी ।
मही क्षत्रियहीनसी । केली त्वां ते वेळा ॥ ४ ॥
रामावतार जव घेतला । फिरला अहोरात्र वनाला ।
पितृवचन पाळण्याला । शिष्यविली निजकाया ॥ ५ ॥
तेहतीस कोटी देवगण । रावण ठेवी बंदीवान ।
सीतेसही पळवून । नेता झाला दैत्य तो ॥ ६ ॥
जमवोनी कपि सेना । करुनी नायक हनुमाना ।
उल्लंघविला सागर जाणा । बांधोनिया सेतूसी ॥ ७ ॥
ठार करोनी रावणा । राज्य दिले बिभीषणा ।
मुक्त केले देवांसि नाना । सीता गृही आणिली ॥ ८ ॥
निरसाया अर्जुन शंका । गीता कथिली आवांका ।
कष्ट भोगिले निजांका । कृष्णावतारी ॥ ९ ॥
बौद्धावतारी पंढरीनाथ । विटेवरी सदा तिष्ठत ।
पुंडलिकासाठी रमानाथ । जेवीं चोर धरिपेला ॥ १० ॥

काव्यमय श्रद्धांजली

प्रशांत रात्री आकाशातुन तारा कोसळला ! ।
हसतमुखानें पुढें होउनी भेटे मृत्यूला ॥ जी ॥
ज्योत जिवाची मालवली ब्रह्मरूप होउन गेली ।
परमात्म्याची भेट जाहली । जन्ममरण बंधन तुटले ।
पुण्यात्मा हा निघुनी गेला दिगंतरी यश दुमडुमले ॥
अखंड लेखन वाचन चिंतन व्यसन हेच या पुरुषाला ।
मृत्यु उभा जरि पुढे तरी हा नच सोडी या व्यसनाला ! ॥
अखंड जीवन होम करोनी पुण्यात्मा गेला ।
परमात्म्यातचि आत्मा मिसळुनि विश्वरूप झाला ॥
पंचमहाभूतांचा जरि हा देह जळुनि गेला ।
आत्मा परि हा अमर सनातन विश्वांतरि भरला ! ॥
नातू त्यांचा पांडुरंग हा करितो कवनाला ।
नम्रपणाने मस्तक नमवुनी अर्पि चरणाला ॥
स्फूर्ति दिली मज कृष्णाजींनी कवने करण्याला ।
कृतज्ञतेने भरुनी गेला शाहिर या वेळा ॥

×

×

×

घोंगडीवाले बाबा, सौराष्ट्र (पोरबंदर)

हे एक साईबाबांचे एकनिष्ठ उपासक आहेत. त्यांचे नांव डॉ. इनामदार. हे आयुष्यात फार लवकर विरक्त झाले. कनेक आणि कांता यांच्या मोहात गुंतून न राहता, या भल्या नरजन्माचे सार्थक केले पाहिजे, याचा त्यांना एकच ध्यास लागून राहिला होता.

त्याकाळीं शिरडीत साईबाबा नुकतेच उदयाला येत होते. त्यांचे ईश्वरी सामर्थ्य, चमत्कार व सिद्धत्व, यांचाहि हळू हळू बोलबाला होत होता. भगवान् साईबद्दल त्यांनी पुष्कळ ऐकले होते. त्या सत्पुरुषाला कायावाचामने सर्वस्वी शरण जावे आणि त्याची सेवा करावी, या विचारांनी एक दिवस डॉक्टरांनी संसाराला कायमचा रामराम ठोकून शिरडीची वाट धरली.

शिरडीला बाबांच्या दर्शनाने डॉक्टरसाहेबांना धन्य वाटले. बाबांच्या भेटीमुळे डॉक्टरसाहेबांची आत्मज्ञानाच्या प्राप्तीची ओढ कमी न होता ती अधिक प्रखर मात झाली. एक ना एक दिवस बाबा आपल्यावर कृपा करतील, आपल्यावर दयेचा किरण फेकतील आणि आत्मिक उद्धाराची दीक्षा देतील, या विचाराने आठवडाभर ते शिरडीला राहिले. दिवस उजाडत होता आणि मावळत होता; पण बाबा काही बोलत नव्हते. त्यामुळे डॉक्टरसाहेब मनात फार निराश झाले. त्यांचे संसारी चंचल मन त्यांना म्हणू लागले, “इथं आणखी अशा स्थितीत किती काळ राहणार ? बाबा जर मार्गदर्शन करीत नाहीत तर उगाच आयुष्यातील मौलिक क्षण बाया घालविण्यात तरी काय अर्थ आहे ? त्यापेक्षा दुसरा साक्षात्कारी संत सांपडत असेल तर त्याला भेटूनतरी मनःशांती मिळवावी.” हा विचार येतांच बाबांचे दर्शन घेऊन डॉक्टरसाहेबांनी शिरडी सोडली.

प्रवासात डॉक्टरसाहेबांना एक सद्गृहस्थ भेटले, ते म्हणाले, “डॉ. साहेब ! तुम्ही माझ्याबरोबर दाणोलीला चला. तेथें साटम महाराज म्हणून एक सत्पुरुष अलिकडेच उदयाला आले आहेत. त्यांच्या दर्शनाने आपल्याला नक्की मनःशांती मिळेल. मी पण त्यांच्याच दर्शनाला चाललो आहे.”

प्रवासात त्या गृहस्थाच्या तोंडून साटम महाराजांसंबंधीच्या गोष्टी ऐकून डॉक्टरसाहेबांचे मन दाणोलीकडे ओढ घेऊ लागले. त्यांनी आपला प्रवास बदलून त्या गृहस्थाबरोबर दाणोली गाठली. दाणोलीस आल्याबरोबर त्या दोघांनी स्नानादि विधी आटोपून समर्थांची चौकशी आरंभली. पण महाराज कोणाला केव्हा व कोठे दर्शन देतील याची काहीच निश्चिती नसल्यामुळे त्यांचा तो दिवस तसाच गेला. महाराज अमुक ठिकाणी आहेत असे कुणी सांगावे, आणि तेथे या दोघांनी जावे, तर महाराज नुकतेच तेथून गेल्याचे कळावे असे घडू लागले.

दोन दिवस असे गेल्यानंतर, तिसऱ्या दिवशी रंजीस आलेले डॉक्टरसाहेब रस्त्यावरील एका अड्ड्यावर आपल्या मित्राबरोबर यासंबंधी बोलतांना म्हणू लागले. “एवढ्या दूरवरून येऊनही महाराजांचे आमहांला दर्शन घडत नाही, इथे आणखी किती दिवस असे रहायचे”? एवढ्यात त्या दोघांसमोर महाराज दत्त म्हणून उभे ! महाराज गाणे म्हणू लागले :—

एकावरी तुज नाही भरवंसा । पावे कोण कैसा तुजलागी ।

एका विचारांची न घडे साम्यता । कोण कैसा त्राता व्हावा तुज ।

नित्य नवा देव, मनी नाहीं भाव । व्यर्थ आविर्भाव कां हा भक्तीचा ।

काया वाचा मने सेवी एक संत । निश्चय संसारी उद्धरील ॥

असे गात गात महाराजांनी डॉक्टरसाहेबांना मिठी मारली, नंतर लगेच दोन शेलक्या शिब्या दिल्या, व म्हटले, “हकडे कित्याक इलस ! चल जा. तुझी शिरडीक बापूस हाय. ह्यसर काय मिळूंचा नाय.” असे सांगून त्यांना रवाना केले. डॉक्टर-साहेबांच्या शंकाकुशांका साफ विरघळल्या आणि महाराजांच्या चरणांवर डोके ठेवून ते पुन्हा शिरडीला गेले.

परत आलेल्या त्या डॉक्टरसाहेबांस बाबा म्हणाले, “देव सर्वत्र भरला आहे. देव नाही अशी जागा कोठे आहे ?” नंतर त्यांनी बाबांच्या सेवेला वाहून घेतले. पुढे त्यांचे जीवन फार बदलून गेले. बाबांच्या आज्ञेवरून सध्या ते सौराष्ट्रात बाबांचा महिमा गात फिरत असतात. घोंगडीवाले बाबा या नांवाने सौराष्ट्रांत फिरत असतात. बहुतेक पोरबंदरला गुदाम्याच्या देवळाजवळ वेड्यासारखे वसलेले असतात. माझी त्यांची गांठ १९६९ साली तेथे पडली.

भक्त कोणाला म्हणतात ? सोहंभावाने द्वैताच्या पैलतीराला भक्त पोहोचताच लागलीच प्रभु भक्तामुखालागी दोन अंगांनी नटतो. त्यांत सेवकभावाने प्रेमसुख भोगणारा तो भक्त व दुसरा देव असा देवभक्त एकरूप पण द्वैतदशा वाढवणारा भक्त. प्रभूशी ऐक्य होणे हे भक्ताचे लक्षण नव्हे, ते योग्याचे असेल. भक्तिमुखास्तव सेवकाभावाने भजनशील असतो तो भक्त, हे भक्ताचे मुख्य लक्षण आहे. देव प्रसन्न झाला अगर साक्षात पुढे उभा राहिला तर तो, “तू देव, मी भक्त ऐसे करी” हे मागणे मागील. प्रभूला आवड अगर व्यसन भक्ताचे, त्याच्यासाठी रूप धारण करण्याची ओढ, त्याच्यासाठी येथे असणे—नव्हे जीव प्राण ओवाळून त्याच्यावरून जावे एवढी त्याची श्रेष्ठता.

डॉ. के. भ. गव्हाणकर, कुर्ली

नाट्याचार्य खाडिलकर

(लेखक-शाहीर खाडिलकर)

नाट्याचार्य काकासाहेब खाडिलकर यांचा अल्प परिचय या लेखात करून देण्याचा मानस आहे. काकासाहेबांच्या जीवनाचा व त्यांच्या कर्तबगारीचा विचार करीत असता त्यांचा परिचय खालीलप्रमाणे करून द्यावा असे मला वाटते.

(१) व्यक्तिमत्त्व (२) देशभक्ती व राजकारण (३) नाट्यकला विलास वृत्तपन्न व्यवसाय (४) अध्यात्म.

व्यक्तिमत्त्व

काकासाहेबांची मूर्ती, पहाणाऱ्याच्या मनात दरारा आणि आदर ताबडतोब उत्पन्न करीत असे. त्यांचा करारीपणा त्यांच्या बोलण्याचालण्यात स्पष्ट दिसून येत असे. त्यांचे डोळे गजराजाच्या डोळ्यांप्रमाणे बारीक पण भेदक होते. त्यांच्या त्या सूक्ष्म नजरेतून कोणतीही गोष्ट निसटून जात नसे. त्यांचे व्याख्यान सुरू झाले म्हणजे ते व्याख्यान नितांत सुंदर असे. एवढेच नव्हे तर अत्यंत मुद्देसूद आणि समाजास भारून टाकणारे असे. राजकारण आणि नाट्यकला हे त्यांच्या व्याख्यानांचे आवडते विषय होते. घरात किंवा सभेत ते इतरांशी फारच कमी बोलत असत. त्यामुळे त्यांच्या-जवळ जाणाऱ्याला एक प्रकारची आदरयुक्त भीति वाटत असे. पण कोणी जवळ गेल्यास ते मोजक्या शब्दात शंका निरसन करू शकत असत. काकासाहेब म्हणजे माझे चुलत आजोबा. त्यामुळे लहानपणापासून मी त्यांना पुष्कळ वेळा जवळून पाहिले आहे. बी. ए. आणि एम्. ए. या परीक्षा देण्यासाठी सांगलीहून मी मुंबईस त्यांच्याच-कडे उतरलो होतो. मुंबईस गेल्यानंतर त्या काळच्या रिवाजाप्रमाणे मी परीक्षेला जाण्याच्या पूर्वी त्यांना नमस्कार करण्यास जात असे. नमस्कार करून उभा राहिल्यावर ते आस्थापूर्वक सर्व चौकशी करीत असत. आणि तो विषय कसा लिहावा याची कल्पनाहि या लेखकाला ते देत असत. माझ्यासारख्या त्यावेळच्या मुलाची मुद्रा ते इतक्या आस्थेवाईकपणे चौकशी करीत असत. दुसऱ्याच्या उत्कर्षाने त्यांना नेहमी समाधान होत असे.

एखादी गोष्ट मनाला पटल्यानंतर त्या गोष्टीचा हिरिरीने पाठपुरावा करणे हे त्यांचे श्रद्धाच असे. काकासाहेबांची निष्ठा महात्मा गांधींच्या तत्त्वज्ञानावर, कर्तबगारीवर आणि साधुत्वावर एवढी प्रचंड होती की त्यांचे व त्यांच्या कुटुंबीयांचे सर्व जीवन काही वर्षे गांधीमय झाले होते. त्यामुळे खुद्द गांधीजी काकासाहेबांना आपलेच समजत असत. काकासाहेबांची सेवा पतिव्रतेला शोभेल अशा तऱ्हेने आमरण करून जेव्हा त्यांच्या पत्नी सौ. गौरीकाकू निवर्तल्या तेव्हा काकासाहेबांना भेटण्यासाठी खुद्द महात्माजी मुंबईस त्यांच्या घरी आले होते हे या लेखकाने प्रत्यक्ष पाहिले आहे. खरे व्यक्तिमत्त्व ते हेच.

देशभक्ती आणि राजकारण

बी. ए. झाल्यानंतर काकासाहेब सांगली हायस्कूलमध्ये शिक्षक म्हणून काम करू लागले होते. सरासरी एक वर्ष त्यांनी हे काम केले असेल पण त्यांचे जीवन वेगळ्या तऱ्हेनेच घडविले जाणार होते. योगायोगाने लो. टिळक आणि काकासाहेब यांचा त्यांच्या एका उत्कृष्ट लेखामुळे परिचय झाला. आणि लो. टिळकांनी त्यांना सांगली-हून पुण्यास नेले. केसरीत काकासाहेब लेखनाचे काम करू लागले. लो. टिळकांच्या प्रखर व्यक्तिमत्त्वाचा, कार्यक्षमतेचा आणि देशप्रेमाचा फार मोठा परिणाम काकासाहेबांच्या मनावर झाला. गुलामगिरी शक्य तितक्या लवकर नष्ट व्हावी यासाठी लोकमान्य सतत प्रयत्नशील होते. केसरी व मराठा ही वर्तमानपत्रे लोकमान्यांनी त्या कामासाठीच १८८२ साली सुरू केली होती. काकासाहेब या वर्तमानपत्रात अत्यंत तडफदार लेखन करू लागले. इंग्रजांच्या विरुद्ध अत्यंत कडक जेव्हा लिहावे लागत असे तेव्हा ते काम लोकमान्य काकासाहेबांकडेच सोपवीत असत. १८९७ साली जेव्हा लोकमान्यांना दुसऱ्यांदा शिक्षा झाली तेव्हा केसरीच्या संपादकाचे काम काकासाहेब करीत असत. केसरीचे लढाऊ अंग काकासाहेबांनी अगदी १९२० सालापर्यंत समर्पकपणे संभाळले होते.

१ ऑगस्ट १९२० रोजी लोकमान्यांचे देहावसान झाले. त्यानंतर लवकरच काकासाहेबांना केसरी सोडावा लागला. त्यानंतर काकासाहेब पुणे सोडून मुंबईस रहावयास गेले. तेथे प्रथम 'लोकमान्य' वर्तमानपत्राचे संपादक म्हणून ते काम पाहू लागले. पण तेथे त्या पदावर ते फार दिवस टिकू शकले नाहीत. कारण लोकमान्यांच्या व्यवस्थापक मंडळाचे आणि त्यांचे पटले नाही. तेव्हा त्यांनी 'नवाकाळ' या नावाचे आपल्या मालकीचे आणि स्वतंत्र बाण्याचे दैनिक सुरू केले, ते आजतागायत सुरू आहे.

टिळकांच्या राजकारणानंतर ते म. गांधींचे एकनिष्ठ अनुयायी झाले. गांधींच्या तत्त्वज्ञानाची छाप त्यांच्या मनावर पूर्णपणे पडली आणि त्यांच्या स्वातंत्र्यकार्यक्रमांचा ते वर्तमानपत्रद्वारा सारखा प्रचार करू लागले. त्यावेळी त्यांचे सर्व कुटुंबच खादीमय झाले होते. त्यांनी घेतलेले खादीचे व्रत शेवटपर्यंत सोडले नाही. देशभक्तीपायी त्यांना एक वर्षाचा तुरुंगवासहि घडला होता.

पहिल्या महायुद्धाच्या वेळी त्यांनी लिहिलेले आणि वित्तमय जगतात दर महिना प्रसिद्ध झालेले त्यांचे युद्धविषयक लेख त्यावेळी अत्यंत गाजले होते. महायुद्धाचा नूर कसकसा पालटत गेला आणि त्याचा शेवट कसा होणार याचा जणू आलेखच त्या लेखांनी काढला होता. त्यामुळे प्रत्येक सुबुद्ध वाचक ते लेख वाचण्यासाठी अत्यंत उत्सुक आणि अधीर असत. प्रस्तुत लेखकहि त्यांच्यापैकीच एक होता.

लो. टिळकांच्या प्रेरणेनुसार शस्त्रास्त्रे भारतात पाठविण्यासाठी काकासाहेब नेपाळला गेले होते. तेथे कौलांचा कारखाना सुरू करून कौलांच्या बरोबरच गुप्तपणे शस्त्रास्त्रे भारतात पाठविण्याची योजना त्यांनी आखली होती, पण तो प्रयत्न सफल झाला नाही. यावरून त्यांची घडाडी दिसून येते.

नाट्यकला विलास

काकासाहेबांच्या जीवनातील अविस्मरणीय भाग म्हणजे त्यांचा नाट्यकला-विलास होय. काकासाहेबांपूर्वी किलोस्कर व देवल हे दोन नाटककार रंगभूमीवर प्रसिद्धी पावले होते. किलोस्करांची, 'रामराज्यवियोग' व 'शाकुंतल' ही नाटके बरीच लोकप्रिय झाली होती. मराठी नाटकास संगीताची साथ देण्याचे काम किलोस्कर व देवल यांनी सुरू केले होते. काकासाहेबांनी तेच उचलून अत्यंत प्रभावी अशी गद्य व पद्य नाटके लिहावयास सुरुवात केली. त्यांची प्रमुख गद्य नाटके (१) कांचनगडची मोहना (२) प्रेमध्वज (३) बायकांचे वंड (नंतर हे संगीत करण्यात आले.) (४) सवाई माधवरावांचा मृत्यू (५) भारद्वाजकी (६) कीचकवध व (७) त्रिदंडी संन्यास ही होत. या गद्य नाटकांपैकी शेवटची तीन नाटके रंगभूमीवर गाजली. त्यानंतर (१) मानापमान (२) विद्याहरण (३) स्वयंवर (४) सत्त्वपरीक्षा (५) द्रौपदी (६) मेनका (७) सवती मत्सर (८) सावित्री ही त्यांची प्रमुख संगीत नाटके. या त्यांच्या नाट्यसंसारार्पकी मानापमान, स्वयंवर आणि विद्याहरण ही फार गाजली.

काकासाहेबांना नाट्यसृष्टीत अपूर्व यश लाभले आणि ते नाट्याचार्य झाले. याची कारणे कोणती असावीत बरे ?

कथावस्तू, रचना, भाषाप्रभुत्व, नाट्य उठावदार रीतीने सांगण्याची पद्धती आणि संगीताचा नवा आविष्कार. लोकांच्या मनाची पकड घेणारी कथावस्तू, त्याची रेखीव आखणी आणि प्रसंगाला योग्य असे भाषाप्रभुत्व यामुळे काकासाहेबांची नाटके अत्यंत लोकप्रिय झाली. काकासाहेबांनी नाटकद्वारा एकेक अशी पाळे उभी केली आहेत की त्यांना तोड नाही. कीचक, नाना फडणीस, धैर्यधर, कृष्ण, हरिश्चंद्र, कच ही पुरुष पाळे आणि आनंदीबाई, भामिनी, रुक्मिणी, देवयानी, तारामती ही स्त्री पाळे कधीहि विसरली जाणार नाहीत.

नाटकातील प्रवेशसंख्या, अंकसंख्या त्यांनी अत्यंत जरूरीपुरतीच ठेवली. नाटकांतील पाळे अत्यंत रेखीव आहेत. उगाच कोठे पाल्हाळ दिसत नाही. शास्त्रोक्त संगीताला त्यांनी नाटकात आणून बसविले हे त्यांचे खास वैशिष्ट्य म्हणून सांगता येईल. इतर नाटककारांनी हा प्रयत्न केला असला तरी काकासाहेबांच्या संगीत नाटकांतील पद्ये अत्यंत लोकप्रिय झाली आहेत यात शंका नाही.

असा नाट्यविलास दुसऱ्या कोणालाहि साधला नाही. जोपर्यंत नाट्यसृष्टी जिवंत आहे, तोपर्यंत काकासाहेबांचे नांव कोणीहि विसरणार नाही. मराठी रंग-भूमीला अपूर्व दिमाख व वैभव कोणी प्राप्त करून दिले असेल तर ते काकासाहेबांनीच. या कामी त्यांना बालगंधर्व वगैरे उत्कृष्ट नट लाभले हाहि अपूर्व योगायोगच म्हणावयाचा.

अध्यात्म

आयुष्याच्या अखेरीस काकांचा कल संपूर्णपणे अध्यात्माकडे वळला. त्यांच्या कौटुंबिक जीवनात त्यांना अनेक आघात सहन करावे लागले. त्यांची प्रिय कन्या, लाडकी सून, एक आवडता मुलगा, एक नातू आणि शेवटी प्रिय पत्नी या सर्वांचा अंत त्यांनी डोळ्यांदेखत पाहिला. अशा परिस्थितीत सामान्य माणसाला वेड लागले असते. पण या धीरोदात्त पुरुषाने ही सर्व संकटे पचविली. मध्यंतरी 'नवाकांळ' वर्तमान-पत्राहि बरेच दिवस पदरमोड करून केवळ तत्त्वनिष्ठेपायी चालवावे लागले होते. हे सर्व मी प्रत्यक्ष पाहिलेले आहे. पहिल्यापासूनच असलेला काकांचा अध्यात्माकडचा ओढा आता जास्त जोराने वाहू लागला. सांगलीला कृष्ण नदीकाठी छोटीशी जागा घेऊन तेथे त्यांनी दत्तमंदिर बांधले. काकासाहेब मधून मधून तेथे जाऊन रहात असत. आणि रोज संध्याकाळी प्रवचन करीत असत. किमान ४-५ वेळा तरी मी स्वतः ती प्रवचने ऐकली आहेत. 'दत्तात्रेय' हे त्यांचे अत्यंत आवडते दैवत. परमेश्वर चिंतनात आणि अध्यात्म शास्त्रात स्वतःच तन्मय होऊन रहाणे त्यांना फार आवडत असे. पण संबंध आयुष्य जनकार्यासाठी खर्च केलेल्या या थोर पुरुषास 'जे जे आपणास ठावे। ते ते इतरांसी सांगावे' या उक्तीप्रमाणे काकासाहेबांनी या विषयावरील काही पुस्तके लिहिली. उपनिषदावरील भाष्ये, खाडिलकरांचा ह्द, संध्या वगैरे ग्रंथ या दृष्टीने फार महत्त्वाचे आहेत. या जुन्या ग्रंथांचा आजच्या जगास पटेल असा अर्थ लावणे हे त्यांचे मुख्य वैशिष्ट्य होते.

अशारीतीने आपले जीवन सार्थकी लावून हा थोर पुरुष २६-८-१९४८ साली दिवंगत झाला.

*२३-११-१९७२ या दिवशी त्यांची जन्मशताब्दि होणार आहे. त्यानिमित्ताने त्यांचे स्मरण म्हणून हा लेख लिहिला आहे.

हिमालयाची यात्रा

लेखक — रा. ग. नी. पुरंदरे (ॲडव्होकेट)

(मागील अंकावरून पुढे चालू)

असे हे धावते दर्शन घेतल्यावर आम्ही स्नानाकरिता मंदिराच्या जवळच असलेल्या तप्तकुंड किंवा अग्नितीर्थावर गेलो. या कुंडांत अगदी १२००० फूट उंचीवर हिमाच्छादित प्रदेशात गरम पाणी अगदी कढत असे नेहमी १२ महिने असते. येथे आम्ही स्नान केले. पाणी फार गरम असल्याने बुडी घेतली नाही. कुंडांत व आसपास स्नान करणाऱ्यांची ही गर्दी. स्नान झाल्यानंतर पंड्याकरवी संकल्पसहित पूजा वगैरे केली. या कुंडाच्या वरती एक मोठी शिला आहे. तिला गरुडशिला म्हणतात. तेथून येथे तप्तकुंडांत उष्ण पाणी येते. तसेच या ठिकाणी काही मोठ्या शिला आहेत. त्यांची नावे अशीः—नारदशिला, तप्तकुंडांतून अलकनंदेच्या प्रवाहापर्यंत जाते. मार्कंडेयशिला, सिंहाकार नृसिंहशिला. वाराही शिला. या अलकनंदेच्या प्रवाहात आहेत.

तप्तकुंडाची पूजा वगैरे केल्यावर आम्ही ब्रह्मकपाला गेलो. एक फर्लांग अंतरावर हे ठिकाण आहे. येथे आम्ही पद्धतीप्रमाणे पितृतर्पण केले. येथील आख्यायिका अशीः—ब्रह्मदेव चारी मुखांनी वेदपठण करीत असता पांचवे मुख सुडां त्यांत आपला आवाज मिसळू लागले. तेव्हां शंकराला राग, आला व त्याने ते मुख उडविले. त्याचा शिरच्छेद केला. ज्या ठिकाणी ते मस्तक तुटून पडले त्या स्थानाला ब्रह्मकपाल म्हणतात. या स्थानाचा आकारही कपाळासारखा आहे. या ठिकाणीं आतां गच्छीसारखे एक मोठे आवार केलेले आहे, व श्राद्ध तर्पण वगैरे करण्याची सोय केलेली आहे. आम्ही पंड्याच्या घरी आलो. तेथे यावयास वेळ लागला. पंड्याने ताटे आणली. ताटात लाडू, बर्फी, शाक, डाळ, भात, पुऱ्या वगैरे पदार्थ होते. पंड्यानी आग्रह करून जेवण भरपूर घातले. या ताटातील पदार्थ बद्रिनारायणाच्या प्रसादातले होते.

बद्रिनारायणाच्या मंदिराचा इतिहास असा आहे. सत्ययुगामध्ये या स्थानी प्रत्यक्ष भगवंताचा वास होता. त्रेतायुगामध्ये व द्वापारयुगामध्ये बद्रिनारायणाची मूर्ति नारायण कुंडामध्ये मिळाली. पुढे कलियुगामध्ये ही मूर्ति काढून टाकून अलकनंदेच्या प्रवाहात टाकून दिली असे म्हणतात. श्रीजगद्गुरु आद्यशंकराचार्य जेव्हां येथे आले तेव्हां त्यांनी अलकनंदेच्या प्रवाहात सात वेळा बुड्या मारल्या व ही मूर्ति पात्रातून काढून तिचा जीर्णोद्धार केला. कालान्तराने परचक्रामुळे येथील यात्रा कमी कमी होऊ लागली, तेव्हां पंड्या वगैरेंनी ही मूर्ति तप्तकुंडात टाकून देऊन दुसरीकडे

प्रयाण केले. ती मूर्ति पुढे रामानुजाचार्यांनी कुंडामधून काढून परत मंदिरात स्थापन केली. या अशा झालेल्या स्थित्यंतरामुळे पाण्याच्या प्रवाहात घासली जाऊन बद्रीनारायणाच्या मूर्तीत तूटफूट झालेली आहे.

बद्रीनारायणाचे महात्म्य जागोजागी वर्णिलेले आहे. हे स्थान व ही मूर्ति फार प्राचीन आहे. असे स्कंदपुराणात लिहिलेले आहे. निरनिराळ्या तीर्थांचे वर्णन करताना पार्वतीस श्रीशंकर सांगतात:—

बहूनि सन्ति तीर्थानि दिवि भूमौ रसासु च ।
बदरीसदृशं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ १२ ॥

धन्याः कलियुगे घोरे ये नराः बदरीं गताः ।
यत्र ब्रह्मादयो देवा हरिभक्तिरताः प्रिये ॥ १३ ॥

निवसन्ति स्थले रम्ये नानातीर्थविराजिते ।
धन्यः स एव लोकेषु यो गच्छेद् बदरीं नरः ॥ १४ ॥

(स्कंदपुराण अ० ५७)

हे बदरीक्षेत्र चार प्रकारे विख्यात आहे. स्थूल, सूक्ष्म, अतिसूक्ष्म व शुद्ध. हे चार गुण अनुक्रमे सारूप्य, सामीप्य, सालोक्य, व सामुज्य मुक्तीची प्राप्ती करून देतात. नंदप्रयागपासून गरुडगंगेपर्यंतचे क्षेत्र स्थूल, गरुडगंगेपासून विष्णुप्रयागपावेतोचे सूक्ष्म, विष्णुप्रयागपासून कुबेर शिलेपर्यंतचे अतिसूक्ष्म (आणि कुबेरशिलेपासून सरस्वती गंगेपर्यंतचे) शुद्ध.

या क्षेत्रात अनेक शिळा व अनेक तीर्थे आहेत. तीर्थे मुख्य पाच. मुख्य तीर्थ तप्त-कुंड, बाकीची चार म्हणजे ऋषिगंगा, कर्मधारा, प्रल्हादधारा व नारदकुंड. तीर्थे मुख्य पाच आहेत. मुख्य तीर्थ तप्तकुंड किंवा बन्हितीर्थ. बाकीची चार म्हणजे ऋषि-गंगा, कर्मधारा, प्रल्हादधारा, व नारद कुंड. ह्या शिवाय सूर्यकुंड, वाराहतीर्थ ही आहेत. शिवाय गंधमादन, बदरी क्षेत्र, नवनारायण आश्रम, कुबेर शिला, वाराह शिला, गरुड शिला, नारद शिला, नारसिंह शिला, मार्कंडेय शिला, ही वेगळी.

ह्या तप्तकुंडाबद्दल स्कंदपुराणांत खालील उल्लेख आहे.

श्रीशंकर पार्वतीला सांगतात :—

बह्नितीर्थं यत्र देवि बह्निनाराधितो हरिः ।
तस्मै च सर्वमेध्यत्वं विश्वात्मा विश्वभावनः ॥
अतः परतरं नास्ति तीर्थं त्रैलोक्यदुर्लभम् ।
अस्मिन् क्षेत्रे तु बहुशः तीर्थानि प्रवराणि च ॥

ब्रह्मकपाल या पिंडदान क्षेत्राबद्दलही असेच माहात्म्य स्कंदपुराणात वर्णिलेले आहे.

श्रीमत् भागवतात बदरीक्षेत्राचे माहात्म्य खालीलप्रमाणे वर्णिलेले आहे.

अवतार समाप्तीच्या वेळी व्याधाने मारलेल्या वाणाने विव्दुळ झालेले भगवान् श्रीकृष्ण भेटिला आलेल्या उद्धवाला सांगतात :—

गच्छोद्धव मयादिष्टो बदर्याख्यं ममाश्रमम् ।

तेथे तुझ्या मनाला शांति मिळेल. बदरीक्षेत्रात नरनारायण पर्वत आहेत. अर्जुन नर, व भगवान् श्रीकृष्ण हे नारायण असा हा संबंध आहे.

बदरी नारायणाची मूर्ति पुष्कळ वर्षे गरुडगुंफेतच पडलेली होती. तेथेच तिची पूजा होत असे. कांहीं कालाने एका रामानुजी साधूने ती उचलून गडवालच्या राजाच्या ताब्यांत दिली. आणि मग त्याने राजाकडून सध्याचे मंदिर बांधविले. मूर्तीच्या एका वाजूस कुवेर व दुसऱ्या वाजूस नरनारायण ऋषी बसलेले आहेत. या ठिकाणी येणाऱ्या यात्रेकरूंमध्ये श्रीमंत मारवाडी, पंजाबी यांचा भरणा अधिक आहे. त्यामुळे हजार हजार रुपये देऊन महापूजा करणारे पुष्कळ यात्री असतात. मंदिर लहानसेच पण स्वच्छ व सुंदर आहे. मंदिराची व्यवस्था एका समितीकडे आहे. देवाची पूजाअर्चा रावळ यांचेकडून होते. स्नान, शंभार, भोग, उत्थापन, शयन, वगैरे वगैरे वेळचे मूर्तीवरचे वेगवेगळे वस्त्रालंकार व दागिने आहेत. मूर्तीच्या निजमंदिरांत-गाम्भाऱ्यांत कोणीही यात्रेकरू जाऊ शकत नाही की मूर्तीचा चरणस्पर्श करू शकत नाही. अशी एक दंतकथा सांगतात की-पूर्वी मूर्तीचा चरणस्पर्श करू देत. आणि ही मूर्ति परिसाची आहे अशी समजूत होती, म्हणजे मूर्तीच्या स्पर्शाने लोखंडाचे अथवा कोणत्याही धातूचे सोने होते अशी समजूत होती; तेव्हा एका यात्रेकरूने चरणस्पर्श घेता घेता मूर्तीच्या पायाचा अंगठा तोडला. मूर्तीच्या पायातून रक्त पायला लागले, यात्रेकरूने तोडलेला अंगठा खऱ्या हाडामासाचा बनून त्यातून रक्त गळायला लागले; तेव्हा त्याने ती अंगठा अलकावदेच्या पातात टाकून दिला; त्या वेळेपासून कोणाही यात्रेकरूस मूर्तीच्या जवळ जाऊ देत नाहीत.

येथील मंदिराचे पौरोहित्य केरळच्या नंयुद्रीब्राह्मणाकडे असते. त्यांना सातव्या शतकात आद्यशंकराचार्यांनी केरळातून येथे आणले व पूजेअर्चेचे काम त्यांच्याकडे सोपविले. देहरीच्या महाराजांचे शंकराचार्यांच्या वेळेपासून जे धार्मिक हक्क शाबूत आहेत, त्यापैकीच एक म्हणजे प्रमुख पुजारी रावळ यांची नेमणूक हा होय.

ही नेमणूक वंशपरंपरेने न होता लावणकोरच्या महाराजांच्या सल्ल्याने देहरीचे महाराज करतात. रावळ ब्रह्मचारी असला पाहिजे असा दंडक आहे. विवाह केल्यास त्याची नियुक्ति रद्द होते. सध्याचे रावळ सुशिक्षित व बुद्धिमान आहेत. त्यांचे

राहण्याचे ठिकाण मंदिराजवळच आहे. प्रत्यक्ष पूजा-अर्चा करणारे ब्राह्मण त्यांचे गुमास्ते आहेत. जे यात्रेकरू पाखपूजा, महापूजा, अभिषेक वगैरेचे पास काढतात, त्यांना मूर्तीसमोर अधिक वेळ उभे राहू देतात, व त्यांचे देखत पूजेचे सोपस्कार करतात, त्यांना प्रसाद देतात. सोपस्कारामध्ये, काकड आरती, भूपाळी, प्रातःस्मरण, अभ्यंगस्नान, गंधलेपन, वस्त्रालंकार विभूषण, फूल समर्पण, आरती वगैरेचा समावेश होतो. त्यावेळी पुजारी मंत्र म्हणत असतात. त्यावेळी विजेचा दिवा लावतात, त्यामुळे सगळ्या मूर्तींचे यात्रेकरूंना नीट दर्शन होते. एन्ही फक्त समईचा दीप ठेवतात. हा दीप भर हिवाळ्यांत सहा महिने एकांतात तेवत असतो. येथील ब्राह्मण, पुजारी, शास्त्री सगळेच गरम कापडाचे कोट, पॅन्ट्स, मफलर, वापरतात. त्यामुळे त्यांस थंडी वाजत नाही. प्रसादामध्ये हरभऱ्याच्या डाळीचा प्रामुख्याने समावेश होतो. शिवाय बदाम, अन्नोड, खोबरे, तुलसीपत्राहि त्यात येतात. मिठाई वगैरे जर देवास अर्पण केली तर ती निम्मी ठेवून बाकीची देणारास प्रसाद म्हणून देतात. निम्मी ठेवलेली मिठाई एकत्र करून इतर यात्रेकरूंना भोग म्हणून विकतात.

दुपारी ३ वाजता आम्ही पुनः बाहेर पडलो. श्रीवदरी नारायणाचे दर्शनास गेलो. दर्शन घेऊन वाटेवर इतरांना देण्याकरिता म्हणून प्रसाद व वदरी पंचायतनाची चित्ते घेतली. नंतर पुन्हा मुक्कामावर येऊन चहा घेतला. सुमारे चार वाजल्यापासून थंडी वाजू लागली. जशी जशी संध्याकाळ होऊं लागली तसतशी थंडी वाढू लागली. जमिनीवर पाय ठेववेना. पाय भार पडायला लागले. आम्ही स्वेटर, मफलर वगैरे अंगावर चढविले. कुठे बाहेर पडायची सोय नाही. खिडक्या वगैरे लावून घेतल्या. रात्री आम्ही फक्त गरम दूध घेतले. पंड्याने आम्हांस दोन रजया दिल्या. रजया अगदी नक्षीदार होत्या. रजया इतक्या मोठ्या होत्या कीं अंगाभोवती लपेटून त्यांचे गादी व पांघरूण असे दोन्ही उपयोग करता आले. शिवाय आम्ही चादरी व ब्लॅकॅटस् घेतली होती. मला रात्री १२ चे पुढे चांगलीच थंडी वाजू लागली. पण ती कमी पांघरूणामुळे नसून गादी नसल्यामुळे. कारण आम्ही गादी किंवा होल्डऑल असे एकच आणले होते. व दुसरे म्हणजे गालीचा. पण गालीचाचे अंधरूण तिथल्या कडक थंडीला अपुरे पडले. तेव्हां मी रजई लपेटून थंडी निवारण्याचा प्रयत्न केला. तरी थोडीबहुत हुडहुडी ही भरलीच. तशीच ती सहन करून झोपलो. झोप अस्वस्थच लागली. पहाटे उठलो, खिडकीचे दार उघडवेना. पाण्यात हात घालवेना व उघड्या जमिनीवर पाय ठेववेना. तरीपण हिऱ्या करून बाहेर पडून आम्ही प्रातर्विधि उरकून घेतला. या दिवशी स्नान करण्याचे आम्ही रहित केले. काही वेळाने पंड्याजी आम्हास भेटण्यास आले, त्यांचा हिशेब चुकता केला. उत्तरण्याची सोय जेवण, चहा, रजईचे भाडे, तप्तकुंडावरील संकल्प, देवदर्शन, ब्रह्मकपाल ठिकाणी पिंडदान व दक्षिणा या सगळ्या बाबींचा विचार करून त्यांची संभावना केली. शिवाय धर्मादाय म्हणून बदरीनाराणाचे यणाचे मंदिरात अन्नदानासाठी म्हणून आमच्या मंडळीने रुपये ६० देण्याचे कबूल केले,

व ती रक्कम मागाहून पंड्याजीस पाठवून देण्याचे ठरले. आदल्या दिवशी पंड्याजींच्या धाकट्या भावाजवळ आमच्या हूपीकेशच्या तिकीटाचे बरच्या क्लासचे पैसे देऊन ठेवले होते. त्याने सकाळी तिकिटे आणून दिली. पंड्याजीने सकाळचे जेवण म्हणून पुरी व अलुसाग आणून दिली. पुरी अगदी गरमगरम होती व पुऱ्याहि त्यानी भरपूर आणून दिल्या होत्या. जेवण झाल्यावर आम्ही बांधाबांध केली व बाहेर पडलो. श्रीवदरीनाथांच्या परिसराचे फिरून एकदा दर्शन घेतले. ते मंदिर, ते अलकनंदेचे शुभ्र पात्र, ऋषिगंगेशी झालेला छोटासा संगम, ते हिरवेगार मैदान, ती दूरवर पसरलेली सभोवारची बर्फाच्छादित शिखरे, ती कमालीची शांतता; १२ हजार फुटावरचे ते नीरव, हलकेसे वातावरण; सगळे चित्र डोळ्यांनी भरपूर पाहून घेतले. आपण पृथ्वीतलाहून पुष्कळच उच्च कोटीवर असल्याचा बारंवार भास होत होता. स्वर्ग येथूनच पुढे कोठेतरी असावा ही कल्पना बरोबर वाटू लागली. पांडवांनी भूतलावरून स्वर्गारोहण केले होते. मनाला ज्या काही गूढ संवेदना येत होत्या त्यांचे वर्णन शब्दात करता येत नाही. गुजराथी भाषेत एक म्हण आहे, 'जे जाय बदरी ते न आवे उदरी'. बदरीनारायणाची ज्याने यात्रा केली त्यास पुनर्जन्म नाही. बदरीसारखे तीर्थ नाही. तेथील निसर्ग जणू जिवंत वाटतो. अलकनंदेच्या पात्रातील वराह शिला, मार्कंडेय शिला जणू खऱ्या-खऱ्या वाटतात. खुद्द अलकनंदेचा प्रवाह एक खेळती बागडती मध्येच गाणे गात गात, मध्येच आलाप सोडत, पुढे दुडूदुडू धावत जाणारी एक गोरटी कन्यकाच वाटायची. देवप्रयागाला गंगेस मिळतेोपर्यंत तिचे पात्र खरोखरीच जिवंत वाटते, व यात्रेकरुंची सोबत करते. ह्या वातावरणात, व जर एखादे वेळी मेघांचा गडगडाट व विद्युल्लतेचा चमचमाट सुरू झाला व त्या नादाने व प्रकाशाने दशदिशा भरून उरल्या म्हणजे महाकवि कालिदास याने वर्णिल्याप्रमाणे तो रौद्रस्वर जणू 'व्यंबकस्य हासः' म्हणजे भगवान शंकराचे हास्य वाटावे. शंकर ही देवता भू निसर्ग नव्हे तर साऱ्या गगनभर भरून राहिली आहे असे वाटते. मनांत विचारसुद्धा उदात्त व सुखदायी; अननुभूत संवेदनात्मक असे येत. जन्मजन्मांतरीच्या संवेदना नकळत, अभावितपणे मनात चमकून जात व त्यामुळे मन थराहून जाई व मनाला एक अभूतपूर्व व अवर्णनीय असा आनंद होई.

आणि मग बदरीनाथच्या यात्रेचा योग कसा आला व कोणत्या परिस्थितीत ही यात्रा घडून आली याचे विचार मनात आले. आमचा घडीघडी आठवण करून देणारा पुत्रशोक; बद्रीनाथची थंडी फार म्हणून ही यात्रा नकोच म्हणून चाललेला आमच्या मंडळीचा आग्रह; बदरीनाथची तिकिटे मिळविण्यात आलेली अडचण, व त्या अडचणीचे विठ्ठलाश्रमाच्या स्वामीजींकडून झालेले निराकरण या सर्व गोष्टींची मनात उजळणी झाली. परमेश्वरी कृपा म्हणून ही यात्रा सफल झाली, असे वाटले. त्यांत मार्च महिन्यांत येथे भयंकर हिमवर्षाव झाला होता, व निसर्गाने उग्र स्वरूप धारण केलेले होते. गेल्या ४५ वर्षांत झाला नव्हता इतका हिमवर्षाव यंदा या भागांत

झाला. जोशी मठ ५ फूट बर्फाखाली होते. पांडुकेश्वराला ६ फूट बर्फ तर बदरीनाथ १६ फूट बर्फात गाडलेले होते. जोशी मठाचा अलिकडचा रस्तासुद्धा अत्यंत खराब झालेला होता. त्याची दुरुस्ती मार्च महिन्यापासून सैनिक जवान करीत होते. त्यांनी आडवे पडलेले वृक्ष व शिलाखंड वाजूस सारून रस्ता मोकळा केला. रस्त्यावर पाच पाच सहा सहाफूट साचलेला बर्फ बुलडोझरच्या सहाय्याने वाजूला सारून कड्यावरून खाली ढकलून दिला. मंदिर उघडण्यास कालावधि थोडाच उरला होता, पण सैनिक जवानांनी हे प्रचंड व अशक्यसे काम वेळेवर करून टाकले व यात्रा नियोजित मुहूर्तावर बरोबर येऊ शकली. हा सुद्धा एक सुयोगच म्हणावयाचा. नाहीतर आमची यात्रा फार तर जोशी मठापर्यंत उरवून घ्यावी लागली असती.

पंड्याचे घर सोडल्यावर साधारण १ फ्लॉग चालल्यावर आम्ही रस्त्याला लागलो व आमची बस नंदराप्रमाणे शोधून काढली. बस निघायला वेळ होता. पंड्याजी आमचे बरोबर आले होते. त्यांना प्रेमाने निरोप दिला. ११ वाजले व 'जयबद्रीविशाल' अशा एकमुखे बाहेर पडलेल्या यात्रेकरूंच्या ललकारीत आम्ही आवाज मिसळून देऊन बसवरोबर बद्रीनाथ सोडले.

मागील अंकावरून चालू

जीवन जगण्याची कला-विभाग पहिला.

जीवनांतील सुसंवाद

[१०]

आयुष्य सारख्या येत असलेल्या अनुभवांची मालिका आहे असे म्हटले जाते. तेव्हां भिंतीचा मूळ घटक म्हणजे जशी वीट तसा आयुष्याचा घटक म्हणजे अनुभव. भिंतीची मजबुती वा कमजोरी तिच्या बांधकामास वापरलेल्या विटा ज्या पदार्थाच्या केलेल्या असतात व ज्याप्रकाराने केलेल्या असतात त्यावर अवलंबून असते. त्याप्रमाणे व्यक्तीचे आयुष्य कसे जाईल हे आयुष्याचे मूळ घटक जे अनुभव ते ठरवितात. हे अनुभव मुखाचे असले तर आयुष्य सुखात जाते, कष्टाचे असले तर आयुष्य कष्टमय होते.

म्हणून आयुष्यातील समस्यांचे उत्तर आपल्या अनुभवांना रूपरंग देण्यात असते. या सिद्धांताप्रत आल्यानंतर आपल्या राष्ट्रातील धर्माच्या आचार्यांनी अनुभवांच्या रचनांचे व द्रव्यांचे पूर्णपणे पृथक्करण केले आणि तेव्हा त्यांस आढळून आले की प्रत्येक अनुभवास तीन गोष्टी आवश्यक असतात, त्या म्हणजे अनुभव घेणारा, अनुभवजन्य वस्तू व त्यांचे परस्परांतील संबंध की ज्यायोगे अनुभव अनुभवास येतो. या आत्मनिष्ठ शास्त्रज्ञांनी आपले संशोधनाचे क्षेत्र जगात निरनिराळ्या वस्तूंपाशी संबंध येऊन अनुभव मिळविणाऱ्या व्यक्तीपुरते मर्यादित केले. पृथक्करण व शास्त्रीय प्रयोग पुढे चालविता त्यांस आढळून आले की अनुभव घेणाराचे व्यक्तित्व चार निरनिराळ्या प्रकारांच्या व्यक्तित्वांचे बनलेले असते. ती चार व्यक्तित्वे देह, भावना, बुद्धी व अध्यात्म वा दैवीअंश यांची असतात. ती व्यक्तित्वे इतकी गुंतागुंतीची व एकत्र आणि शीघ्रतेने काम करणारी असतात की वरवर पहाणाराला एका घटनेवरून त्यांच्यातील सूक्ष्म भेद कळून येत नाहीत.

ज्यावेळी एखादी व्यक्ती एखाद्या वस्तूच्या समीप येते, त्यावेळी ती आपल्या अंतरात कार्य करीत असलेली चार निरनिराळ्या स्तरांवरील चार निरनिराळ्या व्यक्तित्वांची साधने घेऊन आलेली असते. ही चार व्यक्तित्वे अगदी वेगवेगळी असतात, प्रत्येकाची भूल्ये व मागण्या स्वतंत्र असतात. वस्तूने निर्माण झालेल्या प्रत्येक परिस्थितीत ही सारी चारी व्यक्तित्वे अनुभव मिळण्यास आसावलेली व सिद्ध असतात.

उदाहरणार्थ समजा की एखाद्या व्यक्तीला अनादराने काही गोड पदार्थ दिला गेला. त्याचे वेहात्मक व्यक्तित्व तो पदार्थ खाण्यासाठी धावते व माणसाच्या तोंडास पाणी सुटते. देहाला वाटणारी लालसा भावनेस वाटत नाही. उलट भावनेस तो पदार्थ देण्याच्या पद्धतीने चीड येते. बुद्धिमय व्यक्तित्व सर्व परिस्थितीचा सारासार

विचार करते व ठरविते की आपण मधुमेहाने पीडलेलो असल्यामुळे गोड पदार्थ आपल्या आरोग्यास बाधक आहे. आपणातील अध्यात्मिक प्रवृत्ती आपणास वेळी अवेळी खाण्यास मनाई करते आणि आत्मसंयमन वाढविण्याचा व इंद्रियसौख्याच्या उपभोगात मति-हीनपणे मग्न न होण्याचा व इंद्रियसौख्याचा अतिरेक टाळण्याचा आग्रह करते.

व्यक्तित्वाचे हे चार स्तर सुरवंटाच्या सोडेप्रमाणे आजूबाजूच्या वस्तूवरून व परिस्थितीवरून ज्ञान मिळवीत असतात. आयुष्याची स्वतंत्र मूल्ये ठरविणाऱ्या या चार प्रवृत्ती एखाद्या वस्तूच्या वा परिस्थितीच्या संपर्कात येतात, तेव्हा त्यांच्यापैकी एक दोन प्रवृत्तीच्या युतीने समाधान निर्माण होते, तर ते समाधान वाकींच्या प्रवृत्तींस असंतोषकारक होते. परिणामतः माणसाचे व्यक्तित्वात संघर्ष निर्माण होतो आणि अनुभवलेल्या घटनांच्या मालिकेने निर्माण झालेल्या संघर्षांनी माणसास जीवनाचा ताण व बोजा सहन करावा लागतो. जगाचा आजचा सर्वसाधारण रोग हा आहे.

जीवनाच्या या योजनेत, अंतर्गत प्रवृत्तींच्या रोधळात शांतता व समाधान मिळविण्याचा, हसत व आनंदात रहाण्याचा मानवाचा प्रयत्न, मोक्ष मिळविण्याची त्याची महत्त्वाकांक्षा लयास जाते व तो ज्यास लोक संसार म्हणतात अशा आशेपासून दुरावलेल्या व पराभूत वृत्तीने भरलेल्या गर्तेत सापडतो.

धार्मिक क्षेत्रातील अध्वर्यूंनी असे उपाय शोधून काढले आहेत, की ज्यांच्यामुळे आपणातील चार प्रवृत्तींचा सुसंवाद करून त्या एकजीव करता येतात व त्यायोगे माणसास आपल्या आयुष्यातील अनुभवाचा उपभोग ते बदसूर होऊ न देता सुसंवादीपणाने घेता येतो. अशा तऱ्हेने धार्मिक पुस्तके व्यावहारिक सूचना व उपाय सुचवितात. माणसाने आपल्यातील चारी प्रवृत्तींचे वावरीत त्यांचा एकनिष्ठेने व श्रद्धेने अवलंब केल्यास त्याच्यात त्यास इष्ट असलेले सुसंवादी व्यक्तित्व निर्माण होते. माणसाचे व्यक्तित्व जितके सुसंवादी असते तितके आयुष्यातील समस्यांस यशस्वी रीतीने तोंड देण्याचे सामर्थ्य त्यास प्राप्त होते.

धार्मिक पुस्तके आपणास जीवन अधिक निरामयतेने, बुद्धिनिष्ठेने जगावयाचे मार्ग दाखवितात हे खरे. तथापि तसे जीवन प्राप्त करून घेणे माणसास केवळ त्याच्या निश्चयामुळे व केंद्रित केलेल्या प्रयत्नांमुळे शक्य होते.

व्यक्तित्वाचे पुनर्विकसन

[११]

आयुष्यातील प्रत्येक अनुभवात माणसाचा वाह्य जगाशी येणारा संबंध त्याच्यातील अंतर्गत चार प्रवृत्तींमार्फत येतो. त्या प्रवृत्ती म्हणजे देह, मन, बुद्धी व जीवनाचे स्फूर्तिंग असलेला अंतरात्मा. यापैकी मन व बुद्धी यांची युती प्रत्यक्ष अनुभव घेण्याचे साधन आहे, व त्याच्यायोगे संबंध येणाऱ्या वस्तूपासून सुख वा दुःख मिळते.

ज्यावेळी हे साधन पूर्णपणे उपयोगात आणले जाते त्यावेळी माणसास आपल्या आयुष्यात सुसंवादित्व व सुखर सापडतो. पण ज्यावेळी या साधनाकडे दुर्लक्ष होऊन ते निरुपयोगी झालेले असते त्यावेळी आयुष्यात विसंवाद व कठोरपण निर्माण होते.

माणसाचा देह त्याच्या व्यक्तित्वाचे दृश्य बाह्य स्वरूप आहे, त्यात पंच ज्ञानेंद्रिये व पंच कर्मेंद्रिये असतात. देहाचा आकार व स्वरूप प्रत्येकाचे वेगवेगळे असते, पण ज्या द्रव्यांचा देह बनलेला असतो ती द्रव्ये व इंद्रियांचे व्यापार एकच असतात. त्याचप्रमाणे मानवाच्या अनेक प्रवृत्तींनी बनलेल्या व्यक्तित्वाचा गाभा, त्याचे सूक्ष्मतम व्यक्तित्व म्हणजे आत्मज्ञान, हे सर्व माणसांच्या ठिकाणी एकच असते. बरील दोन गोष्टी सर्व माणसांच्या ठिकाणी साधारण असतात हे शोधून काढल्यानंतर धार्मिक बाबीसंबंधी विचार करणाऱ्या विचारवंतांनी तर्कपद्धतीने चिकित्सा करून निष्कर्ष काढून हे सिद्ध केले आहे की माणसातील मन व बुद्धी यांची युती हा चलित भाग असतो. म्हणून माणसास होणारे अनुभवाचे विविधरंगी दर्शन या युतीच्या घडण-वळणामुळे होते.

सर्व विकार व भावना यांची बैठक मनात असते, आणि बुद्धी म्हणजे विवेका-विवेक जाणू शकणारी शक्ति, दूरवर पाहू शकणारे अंग, सत्यासत्य, सदसत्, चूक वा अचूक ओळखून निर्णय घेण्याचे सामर्थ्य. अशा तऱ्हेने मन व बुद्धी यांची कार्ये अगदी वेगवेगळी व परस्पर विरोधी आहेत. उदाहरणार्थ—जेव्हा माणूस भावनेने भरलेला असतो तेव्हा युक्तायुक्त जाणण्याचे त्याचे सामर्थ्य नष्ट झालेले असते, आणि जेव्हा युक्तायुक्ततेचा विचार तो काटेकोरपणे करतो, तेव्हा त्याच्या भावना व विकार यांना जागा नमते.

आयुष्यात रोज येणाऱ्या अनुभवांत जे गूढ साधन उपयोगात आणले जाते ते हेच. वस्तुतः एखाद्या माणसाची दुसऱ्याशी गाठ पडते तेव्हा त्याचे मन व बुद्धी दुसऱ्या माणसाचे मन व बुद्धी यांच्या समीप आलेली असतात आणि जेव्हा त्यांच्यापैकी कोणाच्याही मन व बुद्धी यांच्या युतीची घडण व जडण यांत बदल होतो, तेव्हा त्यांना परस्परांस भेटण्यात रस राहिलेला नसतो. तेव्हा आपणातील प्रत्यक्ष अनुभव घेणार म्हणजे आपले मन—बुद्धी, आणि शरीर त्यांनी पांघरलेल्या वस्त्राचे कार्य करीत असते. उदाहरणार्थ—एखादा माणूस दुसऱ्याच्या घरी जात आहे असे समजा. तो असे करतो कारण त्याला त्या घराच्या रहिवाश्यास भेटावयाचे असते; रहिवाशी तेथे नसला तर भेटीची इच्छा नष्ट होते. तसेच आपली शरीरे म्हणजे आपणातील गूढ व्यक्तित्वे रहात असलेल्या शोपड्या, आणि आपले सर्व संपर्क व अनुभव गूढ क्षेत्रांतच असतात.

आजच्या जगात माणसाच्या व्यक्तित्वाचे हे महत्त्वाचे अंग दुर्लक्षिले जाते, कुजविले जाते. हा माणसाचा दोष नसतो, कारण त्यास आपल्या अंतर्गत व्यक्ति-

त्वाची जाणीव नसते. माणसाच्या मनातील खरी प्रवृत्ती धर्म दाखवीत असलेल्या आरशात दिसते आणि आपले मनोविकार शुद्ध करून, विचार उदास करून जीवन अधिक गतिमान व आनंददायी कसे करावयाचे याचे मार्ग आणि उपायही धर्म दाखवितो.

ज्याप्रमाणे माणसास आपल्या मानेवरील जोखडाची काळजी घ्यावी लागते, पांढऱ्या कवचाने आच्छादिलेल्या अंड्यातील गाभ्याचा परिपोष करावा लागतो, त्याप्रमाणे मन व बुद्धी यांची काळजी व त्यांचा परिपोष श्रुतिमाता करतात, व त्याच माणसास अधिक मोकळ्या व विस्तृत जीवनात नेतात. पण ज्यावेळी त्यांच्याकडे लक्ष दिले जात नाही, त्यावेळी माणसाचे व्यक्तित्व खालावते आणि त्याने माणसाच्या स्वतःच्या जीवनात व समाजाच्या जीवनात खळबळ माजते, गोंधळ निर्माण होतो. म्हणून धर्मग्रंथांनी सांगितलेल्या दिशांनी आपण प्रयत्न करणे व तसे प्रयत्न करून आपल्या अंतर्गत व्यक्तित्वाचा विकास करणे व प्रगतिशील व निरामय समाज निर्माण होण्यास सहाय्य करणे आपणास आवश्यक आहे.

मन आणि माणूस

[१२]

माणसाचे व्यक्तित्व याचे मन व बुद्धी यांच्या गुणावगुणांनी व रचनेने ठरविले जाते, निश्चित केले जाते. मन पवित्र करून बुद्धीस शिक्षण देऊन माणसाचे व्यक्तित्वात क्रांति घडवून आणण्याचे कामी माणसास धर्म मदत करतो. या क्रांतीच्या योगे माणूस आपल्या मनाची स्थिती सुधारतो व गूढतर विवेकबुद्धी विकसवितो आणि त्यायोगे सतत बदलत असणाऱ्या वाह्य जगातील प्राणी व वस्तू यांच्याशी अधिक सुखदायक व सुसंवादी संबंध राखतो.

माणसाच्या व्यक्तित्वाचे सार त्याच्या मन व बुद्धी यांच्या रचनेत असल्यामुळे व्यक्तित्वाचे पुनर्विकसन करण्यासाठी धर्माने कल्पिलेल्या सर्व योजना व उपाय माणसातील या गूढ साधनाचा विकास करणाऱ्या व त्यास पूर्णत्वास नेणाऱ्या असतात. म्हणून आपल्या पुनर्वसनाने प्रयत्न करण्यापूर्वी मानवी पद्धतीतील या अंतर्गत साधनाचे गुणधर्म, स्थिती व कार्य यांचा अभ्यास करणे व ते समजून घेणे हे प्रथम आवश्यक आहे.

भावना व विकार यांची बैठक मनात असते आणि मन सर्व प्राण्यांना असते. जेव्हा प्राणी जगाच्या संपर्कात येतात, तेव्हा त्यांच्या मनांतही विकार वा भावना उगम पावतात, आणि त्या त्यांच्या कृतीत सरळ उमटून पडतात. जसे जेव्हा आपण कुव्यास शेपटीने ओढतो तेव्हा त्याला रागाची भावना होते व ती भावना त्याचे तुमच्यावरील भुंकणे यात व्यक्त होते. कृतीच्या पाठीशी असलेला हेतू व उद्देश

ठरविणे व कृतीच्या युक्तायुक्ततेचा निर्णय करणे याचे सामर्थ्य कुल्याच्या ठिकाणी नसते. मिळालेल्या प्रेरणेने तो काम करतो.

माणूस सृष्टीतील सृष्ट पदार्थांचे उत्तम स्वरूप असल्यामुळे, केवळ त्याच्याच ठिकाणी मनात निर्माण होणाऱ्या भावनांचा विचार करणे, त्यांची कारणमीमांसा लावणे, त्याची चिकित्सा करणे याचे सामर्थ्य आहे, माणूस आपल्या क्षणिक प्रेरणा व भावना यांनी वहावून न जाता आपल्या विवेकशक्तीने आपल्या कृतीचे नियमन करीत असतो. बुद्धीचे कार्य विवेकशक्ति वापरणे, निर्णय घेणे, बरोबर काय आहे चूक काय आहे हे पहाणे, कार्याकार्य ठरविणे हे असते. माणसाचा आब व संस्कृती या सामर्थ्याच्या उपयोगावर अवलंबून असतात, आणि हे आश्चर्यकारक साधन जेव्हा दुर्लभिले जाते, तेव्हा निश्चितपणे माणूस माणूस न रहाता जनावर होतो व त्याचे परिणाम भोगतो.

आजच्या सुसंस्कृत समाजात रोज येणाऱ्या अनुभवापैकी पुष्कळसे अनुभव आपल्या मनाच्या क्षेत्रात उगम पावलेले असतात, आणि विवेकशक्तीचे मार्गदर्शन न स्वीकारता आपण भावनांनी चुकीच्या मार्गास लागतो. आपण एखादी गोष्ट करतो कारण ती आपणाम करावीशी वाटते म्हणून साधारणपणे बुद्धी मनापासून विभिन्न व दूर असते, आणि म्हणून. आपल्या कृतीत विवेक व विचार करून केलेली निवड दिसून येत नाही. भावनांच्या लहरी व स्वैरपणा यांवर अवलंबून अशा आपल्या या कृती आपल्या कल्याणास व उत्कर्षास धोकादायक व विधातक असतात. आपली बुद्धी जागृत ठेवून आयुष्यातील प्रत्येक क्षणी विवेकाच्या साहाय्याने योग्य कृतीची निवड करण्यास धर्म आपणास मदत करतो. विवेकाने योग्य मार्गदर्शन झाल्यामुळे अशा कृती गतिशील व उत्पादनक्षम असतात व त्या समाजात शांतता व आनंद आणतात.

एखाद्या कार्यालयातील बारनिशी कारकुनाप्रमाणे मन असते. जरी सर्व टपाल या कारकुनाकडे येत असते तरी त्यावरची कारवाई तो करीत नाही, योग्य अधिकाऱ्यांकडे आवश्यक त्या आदेश व सूचनांसाठी ते टपाल पाठवितो. अधिकाऱ्याच्या संमतीशिवाय आपणच टपालावरील कारवाई करावयाची कारकुनाने मनात आणले तर त्या कार्यालयात गोंधळ व अव्यवस्था निर्माण झाल्याशिवाय रहात नाही. थोडक्यात आजच्या युगातील मानवाच्या बाबतीत हीच दुर्दैवी परिस्थिती आहे. बाह्य जगाकडून आपणास प्रेरणा मिळतात व त्यावर कार्याधिकारी बुद्धीचे मार्गदर्शन न घेता, तिचे नियंत्रण न मानता मन एकदम कारवाया करते. परिणामतः गोंधळ व अव्यवस्था निर्माण होते, त्यामुळे स्वाभाविकपणे आयुष्यात असमाधान व अतृप्ती उत्पन्न होतात.

जशी नदी पाण्याचा प्रवाह असते तशी मनाची व्याख्या विचारांचा प्रवाह अशी केली जाते. प्रवाहाचा मार्ग व दिशा नदीच्या तीरांनी ठरविल्या जातात व

ज्यावेळी तीर पक्के नसतात त्यावेळी नदीचे पाणी इतस्ततः धावते. त्याचप्रमाणे माणसाची बुद्धी ज्यावेळी स्थिर व निश्चित नसते, त्यावेळी मन स्वैरपणाने वागते व आवतीभोवतीच्या वस्तू व बदलांनी इकडेतिकडे फेकले जाते. धर्माकडून मिळालेल्या शिक्षणाने बुद्धी स्थिर व निश्चित ठेवता येते व अशा बुद्धीकडून मिळालेल्या आदेशानुसार मार्गक्रमण केले जाते.

यशस्वी पुरुषांच्या यशाची गुरुकिल्ली ही आहे की ते कोणत्याही उसळलेल्या भावनांनी व उद्रेकांनी वहावून न जाता आपल्या सर्व कार्यात बुद्धीचा उपयोग करतात. धर्म बुद्धीच्या विकासाचे तंत्र सांगतो व आपली उन्नती वा अवनती, प्रगती वा अधोगती, करणे माणसावर सोपवितो.

पूर्णत्वाचा मार्ग

[१३]

माणसाचे व्यक्तित्वाचे सार म्हणजे त्याचे मन व त्याची बुद्धी, देह केवळ त्याने घातलेला कपडा असतो. आपणातील या मनबुद्धी साधनाचे गुणधर्म व रचना आपणास मूलभूत असलेल्या प्रवृत्ती व कल, ज्यांना आपण वासना म्हणतो, त्यांजवर अवलंबून असतात. शिल्पशास्त्रज्ञाप्रमाणे माणसांच्या वासनांना साच्यांत घालून त्यांना पुन्हा आकार देऊन व त्यायोगे माणसाचे व्यक्तित्वात सामंजस्य निर्माण करून त्याच्या पुनर्वसनाचे काम तत्त्वज्ञान व धर्म करतात.

या मानवदेहरूपी इमारतीत पंचेंद्रियांच्या खिडक्या असतात, व त्यांतून बाह्य जगातील वस्तूंच्या प्रेरणा आपणाप्रत पोहोचतात. डोळे, आकार व रंग पहातात, कान आवाज ऐकतात, नाक वास घेते, वगैरे. मन व बुद्धी यांची प्रतिक्रिया या प्रेरणांवर होते, व माणसाच्या देहात पंचेंद्रिये जी कामे करतात, त्या कामाच्या रूपात मन व बुद्धी त्यांस उत्तर देतात. अशा प्रेरणा सातत्याने येणे व त्यांस मानवी देहाकडून योग्य प्रतिसाद मिळणे याने जीवनाची वहातूक बनते. जेव्हा व जेथे हा व्यवहार बंद पडतो तेव्हा व तेथे जीवन संपलेले असते.

जीवनाच्या या वहातुकीतून पूर्ण सुखरूप व यशस्वी जीवनाचे ध्येय आपणास गाठता यावे म्हणून या वहातुकीत पोलिसाप्रमाणे धर्म आपला मित्र व मार्गदर्शक असतो. निसर्गाच्या लहरीनुसार बदलणारे वाह्य वस्तूंचे जग सदैव चलस्थितीत असते. समोवतालच्या वस्तूंत व परिस्थितींत होणाऱ्या बदलांचा परिणाम प्राणिमात्रावर होतो. फक्त माणसातच असे एक अनुपम सामर्थ्य असते की त्यायोगे तो विरोधी प्रेरणांतील विरोध नष्ट करतो व त्यांतून आयुष्यात सुसंवाद व सुस्वर असणाऱ्या प्रेरणा निर्माण करतो. हे परिवर्तन मन व बुद्धी यांच्या आश्चर्यकारक साधनाने तो घडवून आणतो. आपणास जगाशी निरामय संबंध ठेवता यावेत व आयुष्यातील

आणीबाणीच्या प्रसंगांनी आपण दबले जाऊ नये यासाठी मन व बुद्धी यांची युती समर्थ व निरोगी अशी ठेवणे अत्यंत महत्वाचे असते. याचा अर्थ असा की आपल्या भावना पवित्र असाव्यात, बुद्धीची विवेकशक्ती सूक्ष्म व स्पष्ट असावी. आयुष्यातील अनुभवात आपण जसे आहोत तसे आढळून येतो, याचे कारण आपल्याजवळ मनबुद्धी साधनाचा दर्जा. आपणांत प्रेमळपणा, कनवाळूपणा व साधाळूपणाच्या भावना भरलेल्या असल्या तर स्वाभाविकपणेच आपण प्रेमळ व दयाळू असतो, आपली विवेकबुद्धी तीक्ष्ण व तेजस्वी, असली तर आपण तेजस्वी होतो. आजूबाजूच्या वस्तू व परिस्थिती सोईस्कर नसतील नव्हे त्रासदायक असतील, परंतु जोपर्यंत आपले अंतर्दामीचे साधन निरोगी व बलवान असते, तोपर्यंत वाह्य उपाधी वा परिस्थिती यांचा परिणाम आपल्या शांतीवर वा अविकारी समतोल वृत्तीवर होत नाही. असा माणूस उंच दीपस्तंभासारखा ताठ व स्थिर उभा असतो. त्यावर आदळून नाहीशा होणाऱ्या लाटांचा त्याच्यावर परिणाम होत नाही. परंतु ज्यावेळी या गूढ साधनाकडे दुर्लक्ष होते वा ते निरूपयोगी होते, त्यावेळी आयुष्याच्या सागरात आयुष्यातील समस्यांच्या संकटांनी इतस्ततः फेकल्या जाणाऱ्या, कोणाचे लक्ष नसलेल्या नावेसारखी माणसाची अवस्था होते. माणसातील मन व बुद्धी यांची घडण जडण वासनांवर उभारलेली असते व माणसाच्या प्रतिक्रिया व उत्तरे यांचे प्रकार या वासनाच प्रामुख्याने ठरवितात. म्हणून ज्यावेळी आपल्या वासना व प्रवृत्ती गतिशील व उत्पादनक्षम असतात, त्यावेळी आपले विचार व कृती गतिशील व उत्पादक असतात, परंतु जेव्हा वासना व प्रवृत्ती मंद व निःस्तब्ध असतात, तेव्हा आपले विचार व कृती निर्जीव व अनुत्पादक असतात. माणसाला प्रगती, शांती व उत्कर्षाचा मार्ग दाखविणारे त्याच्या व्यक्तित्वाचे पुनर्गठन पूर्णतया त्याच्या अंतर्गत प्रवृत्तींच्या विकसनावर अवलंबून असते. आपणास आपला स्वभाव आरशात दाखवून आणि वस्तूंच्या सत्य स्वरूपाबद्दल शिक्षण देऊन धर्म अशा विकासाची सोय करतो. अशा तऱ्हेने वासनांत सुधारणा होतात, त्या पवित्र होतात, मग मन बुद्धीच्या साधनास योग्य सूर लागतो, ते पूर्ण होते व या साधनाने सुसज्ज झालेला माणूस आयुष्यातील कोणत्याही समस्यांस तोंड देण्यास समर्थ झालेला असतो, तो तिला तोंड देऊन यशस्वी होतो, तिच्यावर तो मास करतो.

राष्ट्र त्यात असलेल्या व्यक्तींचे बनलेले असते आणि जेव्हा प्रत्येक व्यक्ती धर्मग्रंथांतील आदेशानुसार वागते, प्रयत्न करते, आपल्या व्यक्तित्वाची पुनर्घटना करते, तेव्हा त्या व्यक्तींनी बनलेला समाज वा राष्ट्र गतिशीलतेत प्रगत होऊन आपल्यासाठी व आपल्या प्रत्येक घटक व्यक्तीसाठी शांतता व अभ्युदय मिळविते. आणि म्हणून आपण सर्व जागृत होऊन उठून, आपल्या व्यक्तित्वांची व राष्ट्राची पुनर्घटना करू या.

कृतीचे तंत्र

[१४]

मानवी कृतीच्या तंत्रात आपल्या विचार, इच्छा व कृती यांच्या पाठीशी असलेल्या प्रेरक शक्तीचा उगम वासना म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या आपल्या अंतर्गत कल व प्रवृत्ती यांत असतो. जरी आपल्या कृती आपल्या प्रवृत्तींनी निर्माण झाल्या असल्याचे दिसते, तरी इतर प्राण्याजवळ नसलेले एक विशेष सामर्थ्य माणसाजवळ आहे. ते हे की आपल्या कृतींची निवड तो आपल्या स्वतःच्या प्रयत्नांनी करू शकतो. या सामर्थ्याच्या वारंवार व दीर्घ कालिक उपयोगाने प्रत्येक माणसास आपल्या मूलभूत प्रवृत्ती नाहीशा करता येतात आणि पूर्णत्वाच्या गिःखराप्रत त्यास पोहोचता येते.

आपल्या कृतींच्या वृडाणी असलेल्या गोष्टींची चिकित्सा करून मानवी पद्धतीचा मनोवैधक अभ्यास करता येतो. माणसास होणारी इच्छा त्याच्यातील सूक्ष्म प्रवृत्तींचे व्यक्त स्वरूप असते, व त्याची प्रत्येक कृती या इच्छेच्या परिणतीसाठी, पूर्ततेसाठी, केलेली असते. जसे जेव्हा त्याच्या प्रवृत्तींचा कल आकडे लावणे वा जुगार खेळणे इकडे असतो, तेव्हा त्यास तशी इच्छा होते. प्रवृत्तींच्या माध्यमात इच्छा विचाराचा आकार धारण करते व तो विचार त्यास असाहाय्यरीतीने जुव्याच्या अड्ड्यात वा इतर ठिकाणी जेथे त्याची ही विशिष्ट इच्छा पूर्ण होऊ शकेल तेथे खेचते. माणसाच्या प्रवृत्ती वा वासना त्याच्या सर्व इच्छा व कृती यांच्या मुख्य प्रेरक शक्ती असतात, आणि त्या जोपर्यंत असतात, तोपर्यंत त्याच्या हृदयांत इच्छा स्पंदन करीत असतात व त्या मानसिक खळबळ आणि असमाधानी आयुष्य निर्माण करीत असतात.

संस्कृतांमध्ये वासना याचा अर्थ सुवास आहे. प्रत्येक माणसाच्या ठिकाणी वेगवेगळ्या व विशिष्ट प्रवृत्तींच्या वासना असतात आणि त्यांच्यामुळे त्याचे व्यक्तित्व बनते, ओळखले जाते. दुसऱ्या शब्दात सांगायचा झाल्यास माणूस म्हणजे दुसरे कोणी नसून आपल्या वासनांचे मूळ स्वरूप आहे. माणसा माणसांत दिसून येणारे भेद त्याच्या ठिकाणी असलेल्या वासनांतील भेद व त्यांच्या रचनांतील फरक ह्यामुळे उत्पन्न झालेले असतात. तथापि जेव्हा माणूस वासना नष्ट करतो तेव्हा तो आपल्या मनातील खळबळीच्या पल्लिकडे जातो व दैवी स्वरूप प्राप्त करून घेतो. कापूर म्हणजे काही नसून एकत्र केलेला गुग्गुलु, कारण शुद्ध कापराचा नमुना उघड्यावर ठेवल्यावर आपोआप उडून जातो व आपल्या गुग्गुलुने सर्व वातावरण भरून काढतो. देवापुढे कापूर लावला जातो तो जळतो तसे आपणांस परमेश्वराचे दर्शन होते, त्याचप्रमाणे जेव्हा आपल्या वासना दूर केल्या जातात, तेव्हा आपणांतील दैवी शक्तीचा आविष्कार होतो व आपणास दैवी स्वभावाचा अनुभव येतो.

कृतीच्या मूळाच्या अभ्यासावरून असे वाटते की जणू काय आपणांस निवड करण्याचे स्वातंत्र्य नसते, तर आपणांस आपल्या प्रवृत्तीप्रमाणे वागणे अपरिहार्य

असते. माणसाच्या बाबतीत हे खरे नाही. माणसांशिवाय इतर प्राणी मात्र आपल्या प्रवृत्तींना बळी पडतात, आणि त्यांना दुसरा मार्ग नसतो. उदाहरणार्थ—वाघाची प्रवृत्ती हल्ला करण्याची व ठार मारण्याची असते, आणि म्हणून त्याच्या इच्छा, विचार व कृती त्या दिशेनेच जातात. आपल्या भयंकर व विनाशकारी स्वभावापासून दूर रहाण्याचे स्वातंत्र्य त्यास नसते.

ग्रामोफोनच्या तक्कडीच्या घर्षणामुळे ज्याप्रमाणे आवाज निर्माण होतात, त्याप्रमाणे माणसाच्या वासनांपासून इच्छा व विचार उत्पन्न होतात. परंतु सर्व प्राण्यांतील श्रेष्ठ प्राणी माणूस याच्याजवळ एक विलक्षण सामर्थ्य असते की त्याच्या-योगे तो उसळणाऱ्या भावना व इच्छा यांच्यापासून दूर राहू शकतो व योग्य कृतीची निवळ आपल्या प्रयत्नांनी करू शकतो. धर्मांनी दर्शविलेल्या दिशेने या सामर्थ्याचा उपयोग सुसंबद्धतेने जेव्हा केला जातो तेव्हा तो वासना जिंकतो व आपल्या विशाल स्वरूपात आविर्भूत होतो.

अशा रीतीने भूतकाळाकडे पाहिले तर आपण आपल्या भूतकालीन कृतींचे असहाय्य बळी असल्याचे दिसते, पण पुढे पाहिले तर आपण आपल्या भवितव्याचे शिल्पी असल्याचे दिसते. आपण मानव असल्यामुळे एक क्षणभरही मागे न पहात जोराने पुढे जाऊ या व आपला खास हक्क बजावून स्वतंत्रपणे प्रयत्न योग्य प्रकारे करून भव्य गोष्टींनी भरलेले कीर्तिमय भवितव्य निर्माण करू या !

मनाचा खेळ

[१५]

धर्म म्हणजे जुन्या रूढींचे गाठोडे नाही की जे नियमितपणे सोडून ज्याची धूपदीपाने पूजा करावी, तर काळजीपूर्वक विचार केल्यास असे आढळून येते की धर्म म्हणजे जीवनाचे निश्चित स्वरूपाचे, शास्त्र असून ते शास्त्र जीवन प्रत्यक्ष जगण्याचे तंत्र सांगते. त्याचे आदेश निष्ठेने पाळून त्याच्या व्यावहारिक सूचना अनुसरून माणसास हे जग आपल्या निवासासाठी अधिक चांगले व सुखदायी करता येते.

आयुष्य म्हणजे अनुभवांच्या मालिका. अनुभव घेणारा जगातील बाह्य वस्तूंच्या संपर्कात येतो व त्यापासून आपणासाठी सुख वा दुःख, आल्हाद वा कष्ट, यश वा अप-यश मिळवितो. त्याच्या प्रतिक्रिया त्याच्या मनबुद्धीच्या साधनांच्या गुणधर्मांवर व घडणावळीवर अवलंबून असतात. या साधनाची जडण घडण असंख्य प्रकारची असते, आणि माणसाभाणसाप्रत ती वेगळी असते. आपल्या अंतर्गत साधनाच्या माध्यमातून प्रत्येक जण जगाकडे पहातो व माध्यम दर्शवील ते दृश्य तो पहातो. त्यामुळे एकच जग व्यक्तीतील माध्यम प्रक्षेपित करील त्याप्रमाणे निरनिराळ्या प्रकारचे, निरनिराळ्या दृश्यांनी भरलेले दिसते.

काही उदाहरणांचा विचार करता आपणास आढळून येते की शास्त्रज्ञास जग हे कळून आलेल्या वा न कळून आलेल्या भव्य चमत्कारांचे क्षेत्र, अत्यंत सामर्थ्यवान सुप्त शक्तींनी भरलेले असे वाटते; दूरवरच्या खेड्यात राहणाऱ्या शेतकऱ्यास तेच जग अगदी क्षुल्लक, काही विशेष बघण्याजोगे नसलेले दिसते. कवीला जगात अत्यंत सुखचैनी व भरपूर सौंदर्य असलेल्या निसर्गाचे रूप आढळून येते व कवि सगळीकडे दैवी शक्ती आविर्भूत झाल्याचे पहातो. निराशावादी माणूस तेच जग दुर्दैवी घटना व शोकांतिका यांनी भरलेला नरक असल्याचे पहातो. त्याला जगातील सर्व गोष्टी दुःखदायक व तिरस्करणीय वाटतात. म्हणून जगातील वस्तू आहेत तथा असल्या तरी माणसांचे त्यासंबंधीचे अनुभव व प्रतिक्रिया त्याच्यातील मनबुद्धी यांच्यावर अवलंबून असल्यामुळे वेगवेगळ्या असतात.

म्हणून जगाची काटेकोर व निश्चित व्याख्या करता येत नाही. त्याचे स्वरूप प्रत्येकाच्या दृष्टीप्रमाणे विविधरंगी दृश्यांप्रमाणे बदलत असते. उदाहरणार्थ निळ्या काचेचा चष्मा लावणाराला जग निळे दिसते, चष्म्याच्या काचा बदलून त्या हिरव्या केल्यात तर त्यास जग हिरवे दिसते. ही गोष्ट लक्षात घेऊन जग आहे तसे दिसावे, ओळखता यावे म्हणून माणसांनी आपल्या अनुभव घ्यावयाच्या अंतर्गत साधनांची पुनर्रचना केली पाहिजे, त्यात सुधारणा केली पाहिजे असा उपदेश धर्मगुरूंनी केला आहे. 'मनावर जय मिळवा म्हणजे जगावर जय मिळवाल' हा त्यांचा नारा होता.

असे असूनसुद्धा अजाणतेपणामुळे माणूस अद्यापही आपल्या अंतर्गत व्यक्तित्वाच्या पुनर्वसनापेक्षा बाह्य जगाचे सौंदर्यीकरण व विकसन अधिक मानतो; परिणामतः हे जग रहाण्यास अधिक चांगले करण्यासाठी मनःपूर्वक प्रयत्न करून ज्यांनी मानवतेची सेवा केली आहे. असे सेवेकरी तीन प्रकारांचे असतात. ते अर्थशास्त्रज्ञ असतात, राजकारणी असतात वा शास्त्रज्ञ असतात.

अर्थशास्त्रज्ञांनी जगातील संपत्ती व आधिभौतिक उत्कर्ष लोकांसाठी वाढविला. राजकारणी लोकांनी लोकांशी संपर्क साधला व त्यांच्या परस्पर सहकारी जीवनाच्या पद्धतीत सुधारणा केली. माणसास त्याचा उपयोग व्हावा म्हणून शास्त्रज्ञांनी निसर्गास गुलाम केले, माणसाळले. खरोखरच ह्या मोठ्या सेवा आहेत; परंतु माणूस सुखचैनीच्या जीवनात वसलेला असून आपले दुःख व कष्टमय जीवन प्रक्षोभित करीत असतो. अजीर्ण झालेल्या व अन्नाचा बीट आलेल्या माणसापुढे उंची व भरपूर जेवणाचे ताट ठेवण्यासारखेच हे असते. एवढी त्या माणसाने त्या जेवणाचा चवीने आस्वाद घेतला असता; परंतु आता त्याला त्या ताटाचे दर्शन दुःखदायक व तिरस्करणीय होते.

धर्म आपणास आपणा स्वतःसंबंधीचे व जगासंबंधीचे ज्ञान मिळविण्याच्या कामी साह्य करीत असतो. माणसाच्या स्वतःच्या भावना व विचार यांचे मूर्तस्वरूप प्राप्त झालेले प्रक्षेपण यापेक्षा जग हे दुसरे काही नसते. सर्व धार्मिक ग्रंथांतून अंतर्गत

व्यक्तित्वाचा विकास हाच मार्ग सांगितलेला आहे. धर्म जीवनाची शाश्वत मूल्ये काय आहेत हे सांगतो व त्याप्रमाणे माणसाने वागावे असा उपदेश करतो. ही शाश्वत मूल्ये सर्व मानवांच्या बाबतीत एकच असतात. ती माणूस व बाह्य जगाशी त्याचे येणारे संबंध याबाबतीतील निसर्गाचे नियम असतात.

या शाश्वत मूल्यांपैकी अतिशय महत्त्वाची व मूलभूत मूल्ये म्हणजे ब्रह्मचर्य, अहिंसा व सत्य याबाबतीत आपणास लावून घ्यावयाच्या तीन शिस्ती. या शिस्ती अनुक्रमाने आपले शारीरिक, मानसिक व बौद्धिक व्यक्तित्व नियंत्रित होण्यासाठी सांगितलेल्या आहेत.

जीवनातील मूलभूत गोष्टी

[१६]

आजच्या काळात काही दोष नाही. गौरवशाली यशांचे आश्चर्यकारक असे हे युग आहे. आणि तरीही समृद्धी व विपुलतेच्या मध्ये बसलेला माणूस ताण व तणावांनी पीडलेला आहे व त्यास आयुष्यात सुख व शांती मिळविता येत नाही. धर्मगुरूंनी या दुःखमय विरोधाचा अभ्यास केला व शोधून काढले की माणसाची मानसिक घडण सर्व त्रासाचे कारण आहे. आयुष्यातील गोष्टींना काही शाश्वत मूल्ये व गुण देऊन त्यावर उपायही साध्य करून दिला आहे. या मूल्यांचे व गुणांचे अवलंबन करून व त्यांच्याप्रमाणे वागून माणसास मनावर प्रभुत्व मिळविता येते, आणि मनाचे प्रभुत्व म्हणजेच जगाचे प्रभुत्व.

ही मूल्ये व वागणुकीचे नियम सर्व धर्मांत एकच आहेत. तथापि ज्या प्रकारच्या लोकांसाठी ती सांगितली गेली, ज्या काळी व ज्या प्रसंगास अनुसरून ती उपदेशिली गेली, त्यास अनुसरून त्यांत काही दृश्य भेद निर्माण झाले आहेत. तथापि सर्वांचा उगम व मूळ तीतिशास्त्र व नीतिनियमांचे मूलभूत सिद्धांत ब्रह्मचर्य, अहिंसा व सत्य यांच्यांत आहे. हे जे मूलभूत सिद्धांत येथे सांगितले, त्यांचा संबंध माणसातील व्यक्ति-त्वाच्या तीन स्तरांशी म्हणजे शारीरिक, भावनिक व बौद्धिक यांच्याशी अनुक्रमे असतो.

माणसातील शारीरिक अंश इंद्रियसौख्यासाठी बाह्य जगातील वस्तूंची संपर्क साधावयाची इच्छा करतो. डोळ्यांना सुंदर आकार व रंग पहावयाची इच्छा होते, जिभेला चांगल्या अन्नाची वासना होते, नाकाला सुखदायक सुवास आवडतो, आणि याचप्रमाणे इतर इंद्रियांची स्थिती असते. अशा तऱ्हेने माणूस जेव्हा इंद्रियांच्या समाधानासाठी केवळ जगत रहातो, तेव्हा त्याचे विकार वाढतात, हजारी होतात व शेवटी ते त्याचे विच्छेदन करतात, आणि त्याला स्वाहा करतात. अशाप्रकारची स्वयंनिर्मित दुःखे टाळण्यासाठी, शारीरिक स्तराचे शासन करण्यासाठी ब्रह्मचर्य हा उपाय सांगितला गेला.

ब्रह्मचर्य याचा अर्थ इंद्रियजन्य सौख्यांच्या वाढतीत आत्मसंयमाने रहाणे असा आहे, ही सौख्ये सर्वथैव नाकारणे असा नाही. जगातील वस्तू उपभोगासाठी आहेत आणि धर्मग्रंथ आपणांस त्यांच्या उपभोगाचे स्वातंत्र्य नाकारित नाहीत. ते केवळ एवढाच उपदेश करतात की आपण सुखोपभोगांचे स्वामी असावे, त्यांचे गुलाम होऊ नये. प्रेमपूर्ण अंतःकरणाने आपले गुरू आपणांस सांगतात, 'जगाचा उपभोग घ्या, जगाला तुमचा उपभोग घेऊ देऊ नका. तुम्ही अन्न खाल्ले पाहिजे. अन्नाचे तुम्ही भक्ष्य होऊ नका. पेय प्या, पण तुम्ही पेयाचे पेय होऊ नका.' ब्रह्मचर्य याचा खरा अर्थ इतका विकृत झाला आहे की त्यामुळे शिस्तीचा खरा उद्देश आणि खरी किंमत नाहीशी झाली आहे. लोकांत ब्रह्मचर्य म्हणजे वैवाहिक जीवनाचा संपूर्ण त्याग असे समजले जाते. हे अत्यंत चूक आहे. महात्मे सांगतात ते हे की कोणत्याही इंद्रियजन्य सुखोपभोगांच्या वाढतीत अतिरेकापासून दूर रहा. अशा तऱ्हेने अतिशय बोलत वसणे वा दिवसभर रेडिओ ऐकत वसणे, ब्रह्मचर्याच्या नियमाचा भंग करणे होय. हे पवित्र तत्त्व पाळले न गेले तर माणूस आपले स्वातंत्र्य गमावतो व सतत बदलणाऱ्या परिस्थिती व आजूबाजूच्या वस्तू यांचा दास होतो.

मानसिक स्तरासाठी घालून दिलेला तुमचा नियम म्हणजे अहिंसा. अहिंसेचा अर्थ दुखापत न करणे. अहिंसेचा अर्थ असा नाही की कोणास ठार न मारणे वा कोणास शारीरिक दुखापत न करणे. काही वेळी आपणास कठोर व्हावे लागते, आणि आपले हृदय प्रेमाने व कृपेने भरलेले असले तरी वाह्यतः दुखापत करावी लागते. म्हणून ही आयुष्यात येणाऱ्या दुसऱ्यांच्या संबंधांच्या वाढतीतील मानसिक भावना आहे असे समजले जाते. हँम्लेटमध्ये शेक्सपीअरने ही कल्पना सुंदर शब्दांत मांडली आहे. 'दयाळू होण्यासाठीच मी कठोर होत आहे.' उदाहरणार्थ-शस्त्रक्रियाविशारद शस्त्रक्रिया करताना कठोर व रक्ताचा पिपासू झाल्याचे दिसते, पण त्याच्या मनात कल्याण असते. अशा कृती जरी शारीरिक दुखापत करणाऱ्या व कष्ट देणाऱ्या असल्या तरी अहिंसा या सदराखालीच मोडतात.

तिसरी शिस्त वा नियम सत्याचा. ही शिस्त बौद्धिक स्तरावर पाळावयाची असते. माणसाने आपल्या बौद्धिक मतांशी प्रामाणिकपणे रहावे असे सत्य सांगते. आपणांपैकी प्रत्येकास ध्येय असते, पण आपणांपैकी थोडेच लोक आपल्या ध्येयांना अनुसरून वागत असतात. ध्येयांस मुरड घालण्याचा आपण प्रयत्न करतो व मग आपण आपल्या इंद्रियांना बळी पडतो. सदैव सदाकाळ आपल्या बौद्धिक मतांस अनुसरून रहाण्यात माणसाची उदात्तता असते.

या तीन नियमांवर जीवनाची इमारत उभी असते. आपण ते नियम पाळू या व मानवतेस उच्च स्तरावर व लौकिकावर आऊ देऊ या !

सा. ली. ३

सुसंवाद व समतोल

[१७]

आजच्या जगात आपण अंतर्बाह्य गोष्टींमध्ये व ताणाताणात रहात आहोत. बाह्य उपाधी आपल्या पाठीस लागल्या आहेत व आपले जीवन दुःखी कष्टी करीत आहेत. ऋषींचे बुद्धिजन्य तत्त्वज्ञान मानवास आयुष्यातील निरनिराळ्या स्थितींशी मिळतेजुळते घेऊन रहा व त्यांना तोंड देण्यासाठी धोरणाने, सातत्याने हळू हळू काम करा असा उपदेश करीत आहे. असे आपण काही दिवस वागलो म्हणजे आपल्या अंतर्गामी समतोल स्थिती निर्माण होते, आपणांस शांती व स्थिरबुद्धी प्राप्त होते आणि ती नंतरच्या बाह्य आक्रमणांनी वा धमक्यांनी विचलित होत नाही.

कटुतर स्पर्धा व अनैतिक कलह यांनी परिपूर्ण असलेल्या बाह्य जगात आपणांपैकी प्रत्येकास वस्तूशी व प्राण्यांशी लढा द्यावा लागतो. आपल्या अगदी अंतर्गामीत देखील आपण आपल्या अनियंत्रित वासना व शिस्तरहित असलेले विचार यांचे गुलाम झालेलो आहोत. अशा तऱ्हेने आजच्या जगातील मानव धुळीस मिळालेला आहे व बाह्य गोष्टींचा ताप व अंतर्गामीचा आंतला गोंधळ यांनी द्विधा झालेला आहे.

बाह्य धमक्या व आवाहने आपणांस वेळोवेळी मिळणारच. ती कोणासही टाळता येत नाहीत. म्हणून एखाद्याच्या आयुष्यातील यश व आनंद यांचे भोजमाप तो आपल्या अंतर्गामीतील गोंधळावर किती नियंत्रण ठेवू शकतो याने केले जाते. आपल्या आयुष्यात आपण आपणास चीड व संताप आणणाऱ्या तिरस्करणीय वस्तू व परिस्थिती यांच्या तावडीत सापडतो व त्यातून सुटावयाच्या मार्गाबद्दल आपण निराश झालेलो असतो. असे हृदयद्रावक प्रतिकार व क्रोध आपले अंतर्गत व्यक्तित्व दुर्बल करतात व या दौर्बल्याने बाह्य समस्यांना सामर्थ्य प्राप्त होते. थोडक्यात, समस्यांना तोंड देण्याच्या ऐवजी आपण आपणांस निष्क्रिय व अकार्यक्षम बनवितो आणि बाह्य समस्यांना आपणांस चिरडून टाकू देतो, नष्ट करू देतो. आपल्या दौर्बल्याचा काळजीपूर्वक विचार करून धार्मिक क्षेत्रातील ज्ञानीजन आपणांस उपदेश करीत आहेत की आपले सामर्थ्य वाढवा व आयुष्यातील परिस्थितींशी मिळतेजुळते घेऊन त्यांच्यावर स्वामित्व मिळवा. वस्तूंच्या व घटनांच्या बाबतीतील आपल्या मर्यादित अहंतेच्या दृष्टिकोनाच्या पलीकडे जाऊन व जगाच्या व मानवाच्या संपूर्णत्वाची जाणीव, जागतिक समस्यांची विशालता व पूर्णत्व यांची जाणीव सदैव आपल्या मनात राहिल इतके आपले मन विशाल करा. अशी विशाल व पूर्णत्वाची दृष्टी प्राप्त झाली आणि टिकविली गेली, म्हणजे माणसाच्या व्यक्तिगत समस्या अगदी क्षुल्लक व अविचारणीय होतात.

परंतु जेव्हा माणूस आपल्या समस्यांकडे पूर्णत्वाची विशाल दृष्टि बाजूस ठेवून केवळ आत्मकेंद्रित व व्यक्तिगत दृष्टिकोनाने पहातो, तेव्हा त्या समस्या विस्तार पावतात, भयंकर आकार घेतात आणि माणसांस चिरडून टाकतात. असा माणूस वाद्यवृंदातील वादकाप्रमाणे असतो. जो वाद्यवृंदाचे सर्वसाधारण सूर व लय लक्षात न घेता आपल्याच आवडीचा सूर लावीत बसलेला असतो. म्हणून सुसंवादी जीवन जगणे म्हणजे प्रत्येक क्षणाला विविध वस्तूंनी बनलेल्या या जगातील संबंध मानवतेचे आपण सदस्य आहोत याची जाणीव ठेवणे, आपले जीवन सर्व जगाच्या सुस्वर संगीतात समर्पण करणे व आपल्या आयुष्यात आकर्षक सुरांची मोहिमी निर्माण करणे.

बाह्य जगाशी सुसंवादी जीवन जगणे याचा अर्थ असा नव्हे की प्राप्त जीवन-क्रम आळसाने स्वीकारणे वा पुढे उभ्या असलेल्या समस्यांना निर्बुद्धपणे शरण जाणे. समस्यांना दीनपणाने व निष्क्रियतेने शरण गेल्याने जो दिवाळ सुसंवादीपणा आयुष्यात येतो तो मृत्यूच्या थंडगारपणापेक्षाही थंडगार असतो; जो सुसंवाद आपल्या धर्मगुरूंना अभिप्रेत आहे, तो गतिशील शांततेचा आहे, सर्व निमितीचा शिल्पी आहे. ज्यावेळी आपण आयुष्यातील अनिश्चित संधींच्या अरुंद मार्गावर अतिश्रमाने, घामाने डबडबलेले असतो, धापा टाकीत असतो, त्यावेळी बाजाराच्या आरडाओरडीत या सुसंवादी जीवन जगण्याच्या कलेचा उपयोग करावयाचा असतो.

विश्वाच्या विशालतर योजनेत मिळतेजुळते घेऊन जीवन जगण्याने आपल्या अंतर्गर्भात शांती व समतोल निर्माण होतो. हा समतोल, ही समयज्ञता, जेव्हा टिकविली जाते, तेव्हा आपणापुढील समस्या उगवत्या सूर्यापुढील धुक्याप्रमाणे नाहीशा होतात.

धर्म सुसंवादी जीवन जगण्यास व व्यक्तित्वात समतोल प्राप्त करण्यास मदत करतो. त्या धर्माचे आदेश पालन करून, आत्म्यावर स्वामित्व मिळवून मानवतेस यश, शाश्वत अभ्युदय व शांततेप्रत नेऊ या !

साई-श्याम-साक्षात्कार

कवियत्री - सौ. मीना पां. खाडिलकर
रा. भा. पंडित.

दो साल पहले हम दोनों ओंकारेश्वर रास्तेपर स्थित मोरटक्का ग्राम 'साईधाम' में गये थे। बहुतही प्रसन्न-साक्षात्कारी स्थान है। त्रिपुरी पूनम थी, जहाँ संपूर्ण-श्याम-धाम दीपज्योतिसे जगमगाया गया। उसी दिन रात में १० के समय शिरडीको श्रीसाईका दर्शन लेकर इन्दौर जानेवाले भाग्यवान व्यक्ति पधारे। उनका उल्लास तथा श्रद्धा भावावेशपूर्ण थी। उसे देखने साई-श्याम, गीत रचना हुई। मेरे भाव शब्द-पुष्पोंको साईलीलाके हारमें गूँथे हैं। मैं महाराष्ट्रीयन-मराठी भाषी हूँ। पर शौकसे हिंदी में लेखन करती हूँ।

साई-श्यामका साक्षात्कार, दो रूप दर्शन साईश्याम
नर्मदा तटपर मोरटक्का ग्राम, जहाँ प्रसन्न साईधाम,
भक्तजनोंको है विश्राम, सुख-शांतिका अमृतनाम, -साई-श्याम ॥ १ ॥

नर्मदा जलसे पुनीत होकर, रामबाईके दर्शन लेकर,
हृत् सतारका तार छेडकर, साई-श्यामका गूँज उठा स्वर,
मग्न होकर आये साईधाम--साई-श्याम ॥ २ ॥

समाधी है चैतन्याकार, सूने साईका प्रति हंकार,
खुलवता है हृदयद्वार, अलौकिक दृश्य उ०कार,
मूल गये, लोभ मद-मत्सर काम - साई-श्याम ॥ ३ ॥

विभूति हमें संरक्षित, अगरबत्तीकी राख विश्वस्त,
जो नश्वर होकर है शाश्वत, वलयोंसे निराकारत्व,
राखसे आकारत्व, है सत्व, ममत्व, जीवनामृत-साई-श्याम ॥ ४ ॥

त्रिपुरी पूनमये दीपावली श्यामकी,
ज्योतिर्मयी भावपूजा ज्ञानश्यामकी
दीपिका-देहकी, स्निग्धता श्रद्धाकी,
श्वासवाती भक्तकी दिव्य ज्योति मोरटक्कामें
आता है गगनका--तारामंडल, करने धूमधाम साई-श्याम ॥ ५ ॥

साई-श्यामका आत्मज्योतिर्मौलन, आशिषों का अमृत सौंचन।
शिरडीके साई गानसे गुंज उठा, श्यामका मधुबन,
देव भक्तोंका सम-संयोग धर्म, योग-कर्म-स्मरें साई-श्याम ॥ ६ ॥

न देखा था कभी साईको, न सूना नाम श्याम का,
न ख्वाबमें देखा था दोनोंको, दर्शन आज हुआ दैदीप्यका--
प्रसन्न मीनाका आत्माराम--साई-श्याम ॥ ७ ॥

टीप :- त्रिपुरी पूनम में (म. प्र.) मोरटक्कामें साईश्याम के धामको दीप ज्योति से सजाया जाता है। उस दिनका वैभव अलौकिक और अविस्मरणीय है।

कै. गोविन्द रघुनाथ दामोदरकर तथा 'हेमाङ्गपंत' विरचित

श्रीसाईसच्चरित (हिंदी)

जालनेके वृत्तपत्रकार मराठी और हिंदीके ख्यातमान लेखक श्रीयुत श्रीधर नारायण हुद्दर इन्होंने किया हुवा ह. भ. प. श्रीदासगणूरचित श्रीसाईनाथ महाराज चरित्रका सुगम हिंदी अनुवाद हमारे पाठकोंने पढा है । हुद्दर महाशय अब अण्णा-साहेब रचित श्रीसाईसच्चरितका हिंदी अनुवाद करना चाहते है । ग्रंथ बडा है और उसका हिंदी अनुवाद श्रीसाईलीलामें प्रकाशित करना मुमकिन है । किन्तु अनुवादकी शैली और उसकी सुगम भाषा से पाठक परिचित हों । इसलिये ग्रंथके दूसरे अध्या-यके कुछ ओवियोंका अनुवाद इस अंक में प्रकाशित किया जाता है ।

—संपादक

अध्याय २ रा

श्रीगणेशाय नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीकुलदेवतायै नमः ।
श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः । श्रीसद्गुरुसाईनाथाय नमः ।
पूर्वाध्यायमें मंगलाचरण । देवताकुलगुरुहृदंत ।
साईचरित का बीजारोपण । अब प्रयोजन को देखें ॥ १ ॥

अधिकारी अनुबंधदर्शन । अतिसंकलित विवेचन ।
जिससे ग्रंथप्रवेशन । सुलभ होगा ॥ २ ॥

प्रथमाध्यायमें यथाक्रम । कर गेहूंका पेषणोपक्रम ।
किया महामारीका उपशम । ग्रामस्थ विस्मित हों ॥ ३ ॥

ऐसी साईकी अगाध लीला । सुनते संतोष निर्मला ।
काव्यरूपमें प्रकट भला । प्रेम स्रोत में बाढ़ आये ॥ ४ ॥

अतः साईके धन्य वचन । यथामति वर्णू चाहन ।
भक्तोंका होने कल्याण । पापनाशन भी ॥ ५ ॥

इसलिए साईचरित्र । सादर लिखता पवित्र ।
प्रारंभ कर कथासत्र । इहपर सुखदायी ॥ ६ ॥

सन्मार्गदर्शक संतचरित्र । नहीं यह न्याय या तर्कशास्त्र ।
जो होता संतकृपापात्र । उसे कुछ भी विचित्र नहीं ॥ ७ ॥

श्रोताओंसे प्रार्थना करत । आनंदमें सहभागी बनत ।
सत्संगी धन्यभाग होत । जो कथारंगमें दंग हो ॥ ८ ॥

मित्र चिरपरिचित । जो दिनरात साथ रहत ।
तच्चरित्र लिखने असमर्थ । संतचरित्र कैसा लिखूँ ॥ ९ ॥

जहा मैं मेरा अंतरंग । न जान सकता सांग ।
वहां संतमनके तरंग । निर्व्यग्न कैसे बरवानूँ ॥ १० ॥

करने स्वरूप निर्धारण । चारों वेद मौन धारण ।
ऐसे त्वद्रूपका विवरण । मुझे कैसा सही ज्ञान हो ॥ ११ ॥

स्वयं पहले संत बनत । फिर संतको जान सकत ।
संतको कैसा बरवान सकल । मैं पूर्व ही जानता ॥ १२ ॥

सात समुद्रोंका पानी । उसको हो सके मापनी ।
आकाश ढंक सके जानी । पर संत पूर्ण नहीं जाने जाते ॥ १३ ॥

मैं रहा एक पासर । बाबाका प्रताप अपार ।
देखके आयी गानेकी लहर । वह भी अनिवार्य हो ॥ १४ ॥

जय जय साई समर्थ । दीन दुबलोंको आश्रय देत ।
अगाध माया न बरवानी जात । मुझसे दासपर कृपा करे ॥ १५ ॥

छोटे मुंह बड़ा कौर लेत । ऐसा मेरा साहस रहत ।
मेरा उपहास न होने देत । इतिहास लिखना चाहूँ ॥ १६ ॥

संतचरित्र जो लिखत । उसपर ईश्वर प्रेम करत ।
श्रीज्ञानेश्वर यह कथत । फिर मैं क्यों भय करना ॥ १७ ॥

मेरे मनमें यह स्फूर्ति । उठती वही भगवंत मूर्ति ।
यद्यपि मैं जड मूढमति । निजकार्य पूर्ति वही करे ॥ १८ ॥

भक्त सेवा करना चाहत । संत स्वयं उससे करा लेत ।
भक्त केवल बने निमित्त । सभी स्फूर्ति संत की ॥ १९ ॥

श्रीसाई स्वयं लिखवात । निजचरित मुझ मूढके हाथ ।
अतः यह कथा गौरवास्पद । एवं श्रद्धेय होगी ॥ २० ॥

श्रीहरी तथा साधुसंत । किसीको भी लेकर हाथ ।
अपनी कथायें लिखवात । सिरपर वरदहस्त रख के ॥ २१ ॥

शक सतरासौका वृत्तांत । महीपतिको स्फूर्ति होत ।
साधुसंत सेवा करा लेत । चरित्र उनसे लिखवाने ॥ २२ ॥

यही सेवा अठरासौ गत । दासगण द्वारा ली जात ।
आगे के संतों के चरित्र । सभीको जो पावन हैं ॥ २३ ॥

‘भक्त और संत विजय’ ग्रंथ । ‘भक्त और संतलीलामृत’ ।
ये चार महीपतिरचित । वैसे ही दासगणके दो ग्रंथ हैं ॥ २४ ॥

एक का नाम ‘भक्तलीलामृत’ । दूसरेका संत कथामृत ।
अर्वाचीन भक्त संतोंके चरित्र । दो ग्रंथोंमें ग्रथित हैं ॥ २५ ॥

उनमें से भक्तलीलामृत । मैं है मधुर साईसच्चरित ।
तीन अध्यायों में कथित । श्रोता उससे पढे ॥ २६ ॥

वैसीही मधुर ज्ञानवार्ता । एक भक्तसे साई कथिता ।
संत कथामृत में ग्रथिता । अध्याय सत्तावन्न पढे ॥ २७ ॥

साईकी अलौकिक लीला । रघुनाथ-सावित्री भजनमाला ।
भक्तोंको शांति दे विमला । अभंग रूपमें गाकर ॥ २८ ॥

श्रीबाबाका किकर सुत । तूषित चकोरों को दे अमृत ।
वर्षा कर प्रेम कथामृत । श्रोता सादर सी करे ॥ २९ ॥

दासगणूकी संकर कविता । वह भी अति रसभरिता ।
संतोष दे श्रोताओंके चित्ता । लीलायें सुनते बाबाकी ॥ ३० ॥

गुर्जर भक्त जनोंके हेत । अमीदास मेथा भवत ।
चमत्कारकथा लिखत । अति प्रेमभाव से ॥ ३१ ॥

कुछ सद्भक्तशिरोमणी । साईप्रभाके अभिमानी ।
प्रसिद्ध करने कथाश्रेणी । बाबाकी पूना नगनरमें ॥ ३२ ॥

इस प्रकार ग्रंथ रहत । इस ग्रंथकी क्या जरूरत ।
श्रोतागण हो शंकित । तदर्थ सुनिये ॥ ३३ ॥

साईचरित महासागर । अनंत अपार रत्नाकर ।
मैं टिटवी चाहे रिक्त कर । यह कैसा संभव हो ॥ ३४ ॥

वैसा साईचरित गहन । असंभव सही चित्रण ।
यथामति विशद करन । उसीसे संतोष हो ॥ ३५ ॥

अपार साईकी अपूर्व कथा । शांतिदायी भवदवार्ता ।
श्रोताओंको दे उल्हासता । निजभक्तों को चित्तस्थैर्य ॥ ३६ ॥

कथायें विविध प्रकारकी । व्यावहारिक उपदेश की ।
सभीके अनुभूतियोंकी । मार्मिक प्रत्ययकारी ॥ ३७ ॥

अपौरुषेय श्रुति ह्यात । असंख्य कथायें विश्रुत ।
वैसे बाबा मधुर अर्थयुत । कथायें कथते ॥ ३८ ॥

सुनते उन्हें सावधान । अन्य सुख तृणसमान ।
भूख प्यास का हो शमन । और अंतरमें समाधान ॥ ३९ ॥

किसीको ब्रह्मसायुज्यता । किसे अष्टांगयोग प्रवीणता ।
समाधि सुख निर्भरता । होती ये कथायें सुनते ॥ ४० ॥

श्रवणार्थियों के कर्मपाश । ये कथायें करतीं निःशेष ।
बुद्धिको प्राप्त सुप्रकाश । सकलीं निविशेष सुख ॥ ४१ ॥

इससे मुझे इच्छा होत । ऐसी कथायें करे संगृहीत ।
पिरोकर माला बनात । यही अच्छी उपासना ॥ ४२ ॥

कर्णोंमें पड़त चार अक्षर । दुर्दिन तत्काल जाते दूर ।
पूर्ण कथायें सुनते सादर । भावुक भवपार हो ॥ ४३ ॥

मेरे हातकी कलम करत । बाबा मुझसे लिखवात ।
मैं केवल बना निमित्त । अक्षरों को लिखने हेत ॥ ४४ ॥

कं वर्ष बाबाकी लीला देखत । मनको लगी है आदत ।
कथायें करता संकलित । भोले प्रेमियोंके लिए ॥ ४५ ॥

लेकर प्रत्यक्ष दर्शन । तृप्त नहीं हो यदि नयन ।
उन्हें साईमहिमा श्रवण । पुण्य पावन करे ॥ ४६ ॥

किसी सुभागी के मन । कामना हो पाठ करन ।
परमानंद प्राप्त करन । संतुष्ट होगा वह ॥ ४७ ॥

मनमें यह वृत्ति उदित । माधवरावको निवेदित ।
पर मन रहे साशंकित । मुझसे यह कैसा पार पड़ेगा ॥ ४८ ॥

आयु मेरी होता साठ । बुद्धि नाठ एवं सुनाट ।
दुर्बलसे न हो अटाट । केवल मुंहसे बटवट हो ॥ ४९ ॥

यह भी होना साईप्रीत्यर्थ । जिससे साधे कुछ परमार्थ ।
अन्य वार्ता हो निरर्थ । अतः यह प्रयास ॥ ५० ॥

अनुभव लेता दिन रात । चित्तमें वार्ता लेखन स्फुरत ।
जिससे शांति हो प्राप्त । एवं मनको विश्राम भी ॥ ५१ ॥

आत्मतप्तीके निसर्गोद्धार । स्वानुभूतीका जिन्हें आधार ।
बाबा बोलते बार बार । श्रोताओंके साथ ॥ ५२ ॥

कथते कैक ज्ञानकथा । कैक सीकरते भजनपंथा ।
 बनके संचयनसे साईगाथा । निर्माण करने चाहता ॥ ५३ ॥
 जो जो कथायें कथत । और जो मन सादर सुनत ।
 दोन्होंके मन हो विश्रान्त । पूर्ण शांतिका लाभ हो ॥ ५४ ॥
 मुनके श्रीमुखसे कथा । भक्त भूलते देहव्यथा ।
 उनके ध्यान मननता । से भावमुक्ति सुलभ ॥ ५५ ॥
 साईमुखकी वार्ता । अभूतरसभरिता ।
 मुनके प्राप्त परवानता । मधुरताको कैसे बरवानूं ॥ ५६ ॥
 अदांभिक यह कथा । गाते बरवान ते सुनता ।
 पदरजतलमें लेटता । मोक्ष हाथ आवेगा ॥ ५७ ॥
 उनके कथाकी अपूर्व घडन । वैसेही शब्दोंका प्रयोजन ।
 मुनकर श्रोता हो तल्लीन । सभीको पुरा सुख हो ॥ ५८ ॥
 जैसे कथा सुनते हैं कान । दर्शन लेने होत नयन ।
 वैसेही मन होके उन्मन । सहज ध्यान लगता ॥ ५९ ॥
 गुरुमाउली मेरी जननी । उनकी कथा जनोंकी कथनी ।
 सुनिये जो हो वदनोवदनी । कर्णोंमें सादर संग्रह करें ॥ ६० ॥
 बारबार उनको स्मरत । यथाशक्य संग्रह करत ।
 प्रेमबंधन में पिरोल । परस्पर में लूट करें ॥ ६१ ॥
 मेरा इसमें कुछ भी नहीं । श्रीसाईनाथकी प्रेरणा रही ।
 जो भी कुछ है उनके बोलही । मैं केवल निवेदक ॥ ६२ ॥
 मैं कहता यह भी अहंकार । श्रीसाई स्वयं सूत्रधार ।
 वे ही वाणीको प्रेरणा कर । कथन करनेवाला मैं कौन ॥ ६३ ॥
 मैं पनको चरणों अर्पित । अपार सुख होगा प्राप्त ।
 संसार सकल हो सुखद । अहंकार नष्ट होवें ॥ ६४ ॥
 यह वृत्ति उठने अवसर । बाबाको पूछने नही धीर ।
 माधवराव आते सीढीपर । उन्हें विदित किया ॥ ६५ ॥
 माधवराव उसी क्षण । कोई पास नहीं देखत ।
 ऐसा पाकर क्षण । बाबांसे पुछते ॥ ६६ ॥

SHRI SAI LEELA

ENGLISH SECTION

VOLUME 50

JANUARY 1972

No. 10

THOUGHTS TO PONDER OVER

(1)

"Let this be present to thee in the excitement of anger that to be moved by passion is not manly, but that mildness and gentleness as they are more human and so also are they more manly."

—MARCUS AURETIUS.

(2)

"Not to return one good office for another is inhuman; but to return evil for good is diabolical."

—SENECCA.

(3)

"Patience does not mean indifference. We may work and trust and wait, but we ought not be ideal or careless while waiting."

—BULWER.

(4)

"Some people carry their hearts in their heads; many carry their heads in their hearts. The difficulty is to keep them apart and yet both actively working together."

(5)

"A well ordered life is like climbing a tower; the view half way is better than the view from the base, and it steadily becomes finer as the horizon expands."

—W. L. PHALPS.

(6)

"A man who has work that suits him and a wife whom he loves, has squared his accounts with life."

—HEGEL.

(7)

"It is essential that the student acquire an understanding of and as lively feelings for values. He must acquire a vivid sense of the beautiful and of the morally good. Otherwise he - with his specialized knowledge - more closely resembles a well trained dog than a harmoniously developed person."

—EINSTEIN.

(8)

Gita-Shastra

This famous Gita-Shastra is an epitome of the essentials of the whole Vedic Teaching.

The aim of this famous Gita-Shastra is, briefly, the Supreme Bliss, a complete cessation of samsara or transmigratory life and of its cause. This accrues from that Religion (Dharma) which consists in a steady devotion to the knowledge of the Self. So with reference to this Religion, the doctrine of the Gita, the Lord says in the Anu-Gita as follows :

"That religion indeed, is quite sufficient for the realisation of the state of Brahman, the Absolute"

(*Asv. Parva xvi 12*)

In the same place it is also said :

"He is without merit and without sin, without weal and woe, - he who is absorbed in the One Seat, silent and thinking nothing."

And He also says :

"Knowledge is characterised by renunciation."

(*ibid x/iii. 26*)

Here also at end Arjuna is thus exhorted :

“Abandoning all Dharmas, come to Me alone for shelter.”

(xviii. 66)

Though the Religion of works, – which, as a means of attaining worldly prosperity, is enjoined on the several castes and religious orders, – leads the devotee to the region of the Devas and the like, still, when practised in a spirit of complete devotion to the Lord without regard to the (immediate) results, it conduces to the purity of the mind (*sattva-shuddhi*). The man whose mind is pure is competent to tread the path of knowledge, and to him comes knowledge; and thus (indirectly) the Religion, of Works forms also a means to the Supreme Bliss. Accordingly, with this very idea in mind, the Lord says :

“He who does actions, placing them in Brahman,”

.....“Yogins perform actions, without attachment, for the purification of the self.”

(v. 10, II).

The Gita-Shastra expounds this twofold Religion whose aim is the Supreme Bliss. It expounds specially the nature of the Supreme Being and Reality known as Vasudeva, the Parabrahman, who forms the subject of the discourse. Thus the Gita-Shastra treats of a specific subject with a specific object and bears a specific relation (to the subject and the object). A knowledge of its teaching leads to the realisation of all human aspirations.

—SHRI ADI SHANKARACHARYA.

Tapas

Tapas is the control of Indriyas practised with a view to bringing about a perfect hold upon the mind and its lower activities. When all the Indriyas are persuaded away from their individual fields of activities, the mind comes to rest peacefully. This peaceful rest is the last sign of the dying mind. With the death of mind, the “I” the subject and “this” the object cease; with this the entire Samsara. What would then remain in his experience would be the Tapaswin’s own Self, the Eternal Truth.

—SWAMI CHINMAYANANDA.

"OUR SAI BABA"

By Shri. Mehtaji, Patankar Bazar, Gwalior.

Who could have foreseen that the name "SAI BABA" given most innocently by Mhalasapati of Shirdi to a handsome lad of sixteen when came to Shirdi, alongwith a marriage party of the Village Dhoopkhede, who were encamped near Shri Khandoba's temple, would become a heavenly bliss and worshipped by millions of people far and wide all over India. Mhalasapati, a goldsmith by caste was a staunch devotee of Khandoba and when he first saw this so called lad, he accosted Him "SAI BABA" and brought Him in the village Shirdi and introduced to his friends S/Sh. Kashiram and Appa Jagle. When the marriage party went back these three persons took Baba to one mosque (which was later on named as Dwarkamai by Sh. Sai Baba) and since He had renounced the world this trio who were in the habit of welcoming such ascetics used to Worship Baba all the time round the clock.

Of course, his (Sai Baba's) origin is still a mystery and nobody can authoritatively say whether he was born a Hindu or a Mohamedan. The only fact, which has come to be known is that he was familiar with many places in the Nizam's territory and he also many a times used to mention in his talks the names of Shelu, Jalna, Pathri, etc., but till now none has been able to ascertain his birth place or parentage.

The personality of Shri SAI BABA was interesting as also mysterious. During the whole of his life from the time of his coming to Shirdi in the year 1872 A.D. till his death on the Dussera of 1918, the 15th October 1918 A.D. he dedicated himself completely to the service of the humanity, and for the relief of the distressed.

Although, according to him Rama-Rahim, Krishna-Karim, Mecca-Kashi, Musjid-Dwarkamai, were expressions of the same Absolute Force—the God—Sai Baba permitted his Bhaktas to follow their religion. So far as his own actions were, he followed some Hindu rites to please his Hindu devotees and

also lived like a Muslim in certain respects so as to show to his Muslim devotees that he was also amongst them. Possibly, Sai Baba was a born Hindu religious thinker and philosopher who had by nature tolerance for all religions. Personally I venture to think that by birth Sai Baba was a Hindu.

He taught universal brother-hood and human equality by showing to the people that no caste had a monopoly for worship, that low or high birth was an impediment to religious salvation, that poor and rich sufferers and non-sufferers were all subjects in the kingdom of God, entitled to equality to the blessings of the Almighty.

Of the three pioneer devout worshippers, Mhalasapati was much attached to Shri Sai Baba and was very intimate with Him. Sai Baba used to sleep one day in the masjid called Dwarkamai and the next day in the village chavdi, and Mhalasapati was always with Sai Baba at Dwarkamai. In reality Mhalasapati was an emblem of Viveka, Vairagya and Contentment.

In order that the people should follow his ways of thinking and living, Sai Baba performed miracles and helped his devotees to get over their physical, material, worldly difficulties. He helped Kashiram (Mhalasapati's friend) in successfully resisting armed dacoits who attacked him in a lonely forest. Several other instances of this type are given in Sai Satcharit, the biography of Shri Sai Baba written by one of his best and close disciples, Kakasaheb Dabholkar. It is unnecessary to reproduce them here. The other features of Sai Baba that struck one on his darshana were His unaccountable and marvellous knowledge of things and events far removed from Him in the sense of time and space and his remarkable power of foretelling coming events and change their course if needed according to his supreme will. He was undisputedly a Siddha and an Antardnyani.

By such spiritual and physical miracles many persons were first attracted to Shri Sai Baba to secure only temporal gains but ultimately He made His devotees to aspire for spiritual happiness and attainment of self realisation. This intense spirituality and absolute surrender of self may sound

somewhat unreal to many but there can never be any doubt about them for those who are on the real path of Bhakti. It may be that a stronger will-power and power of resistance are needed for this, because one has to face several troubles and conquer them all by his spiritual ideals. But those who had neither the time nor the opportunity to cultivate their thoughts by means of the spiritual practice of meditation and contemplation received dogmas and sound symbols to worship by His daily routine work like that of worldly household and also sound advices through the medium of His daily talks. He imparted devotional knowledge to all alike irrespective of their caste or creed. And even in matters of social concern, He refrained from regarding any person to be in any way superior to any another human being—nay to any other living creature. The truth that men can save themselves by surrendering themselves completely to the Almighty, by repeating His name, by practicing humility and renouncing all kinds of sham, were a distinct feature of His teachings, emphasising adequately on morality, humility, honesty, charity, truth, mercy, alms giving and absolute obedience to the Sadguru.

Alike all other great religion preachers, Baba also believed all religions to be true and helpful to the believers of the respective religion. His Dwarkamai was a temple to the Hindus, a masjid for the Muslims, an Agiary for the Parsees and a Church for the Christians. Even today, these peculiarities continue, and Dwarkamai teaches its visitors universal brotherhood and religious tolerance. Various kinds of rituals belonging to different religions are performed here and this has made Dwarkamai a place of pride in Shirdi.

Baba never considered himself to be God or the Almighty. He called himself to be "YADE HAQ", (I always remember God) and not "ANAL HAQ" (I am God). He considered himself the servant or messenger of the Supreme Power. At first, Baba did not allow himself being worshipped by anybody, but when pressed by devotees' affection and prayers, He allowed his Puja being performed. The credit for this goes to Mhalasapati, who did the first Puja of Sai Baba amidst a crowd of happy assembly of devotees. Similarly, for many days paying homage by performing Arti, was strictly forbidden.

In this respect also, Baba yielded finally to the will of his devotees.

In course of time, some devotees thought of holding an annual fair in Shirdi in honour of Shri Sai Baba and began to raise funds. The first annual fair was held on the Ramanavami. The annual fairs have since continued uninterruptedly. Later, they were accompanied by Ramanavami Janmotsav, which was started by Das Ganu and other Bhaktas of Baba. Till today, these annual celebrations are taking place with due grandeur, religious fervour and decorum.

Similarly, annual celebrations are performed in a befitting manner on Guru Pournima or Vyasa Pournima, Gokul Ashtami, and on the Samadhi Day of Shri Sai Baba. About 100 years Shirdi was not what you see it today. It is Sai Baba and his Bhaktas, who gave it a fame and made it a fine place of resort for all Sai Bhaktas and non-Bhaktas visiting it.

Religious, and spiritual upheaval is not the work of a single man or even a single century. During the last century we had a galaxy of saints and prophets belonging to various castes, creeds and religions, helping us to reach Godward and to attain spiritual salvation. Shri Sai Baba stands supreme amongst them.

In the end, the writer of this small article most humbly and respectfully requests every one of his readers to kindly do what he can to persuade people to the Sai Path and pay a visit (if not done already) to the sacred Shrine of Shri Sai Baba at Shirdi—the heaven on earth—not only for spiritual inspiration but also for even temporal peace.

May Sai Baba bless us all.

SHRI SAI BABA & HIS PHILOSOPHY

By a devotee

It is said of Sai Baba that on several occasions, He spoke about Vedanta and the Philosophy associated with it. Those who knew Baba intimately never however heard Him make any reference elaborate or otherwise to Vedanta or Sufism or Dwaita. All that can be said of Baba is that He never even remotely suggested that God and the devotee were and remained eternally different. The one most helpful thing He did was to lay stress upon the "Teli's wall" separating one person from another and the need mercilessly to pull it down, in order to reveal the essential oneness of man, who ceases to be what he imagines he is and becomes the one great Being he is, behind the veil which distorts his image. It is not true either that Baba said anything about Maya nor is He ever known to have said that life was real. He knew too well that there was no happiness in physical existence because of the procession of suffering, misery, want and joylessness that man always passed through. In a way more than divine and without fear of spiritual decadence, Baba gave such effective relief from misery to all whom He regarded as His children that He made them feel that He was there to prevent them from being always unhappy. Such as He loved, He saw to it that they were not drowned in the vale of tears. He lifted them above its embittering waters but not to the extent of making them roll in wealth and luxury. That was not what He did; He assured His devotees that there shall be no lack of food and clothing in their houses. There were some among His devotees who were immensely rich or officially well conditioned. He safe-guarded their well being and took care to save them from being reduced to poverty. He felt that G. S. Khaparde who sought refuge in Baba from unfair official victimisation, needed a little goading at the proper time to return to his legal work which He did by asking Dixit to give Rs. 200/- to Mrs. Khaparde. Mr. Khaparde pained, being regarded as a poor man, returned to Amraoti, where his legal work waiting for him grew far heavier than it was possible to control it. Baba assured him that having persuaded the official big-wigs

round to the idea to leave Khaparde unworried, it was felt he could safely resume his legal work, so heavy that he found no time for any more close association with the political leader Tilak, nor did he pay any more visits to Shirdi, being content thereafter to worship Baba in his shrine room.

In the case of Kakasaheb Dixit, Baba did not prevent him from giving up his active solicitor's work. Indirectly He must have made him stay on in Shirdi by building his own residence. Baba's influence had so completely changed his outlook towards money that on one occasion when he returned from Bombay with a trunk full of rupee coins, the payment received for his legal work, Baba flung all that money by the handful for the Sadhus and beggars to pick up. So wonderful was the transformation that took place in Dixit that he spent his time in reading sacred books as called upon by Baba to do. Led to Baba in the sure hope that Baba would set right his lame foot, he soon came to feel that it was his spiritually unsound heart that needed being straightened rather than his foot. Through Baba's blessings, he was soon enough favoured with a vision of Vithoba to which he was asked to cling desperately hard, lest He slip out of his grasp completely. Soon after the glimpse of God by his inner eye, there appeared a person selling pictures and images of Vithoba, one of them being very much like the Pandharpur God he saw in his vision. This sequence of happenings taking place so close upon one another and referred to by Baba, as Dixit appeared before Him, his face beaming with joy of realisation he had been vouchsafed, made it very clear that Baba had manipulated these events. In the case of Bala-saheb Bhate, an outright rationalist like him who condemned those who sought the blessings of a Fakir, the change took place like a flash-light photograph that the very over-worldly man of a minute before became an ascetic seconds later after being given a Kafni by Baba. This man who was a Mamlat-dar, so completely neglected doing his work that the European Collector so like most Europeans who did not take religion seriously, found him under the influence of a "religious melancholia" and sent him out of office granting him a compassionate pension. Mr. Bhate was a clear instance of a man saved

from the strangle grip of a soul-killing worldliness for finding the truth within himself.

In all these ways, Baba never made mention of any philosophical system or recommended any form of spiritual practice or discipline. All He asked His devotees to do was to sit by His side and keep quiet. This was a most difficult method of spiritual discipline, because sitting in all single minded devotion by the side of Baba involved rapid change in the man in favour of a sin-free life. Whatever the spiritual summit reached later on, the most immediate gain a devotee derived was his unconscious renunciation of spiritually improper ways of life. Innumerable were the devotees who felt this change taking place in themselves whether they were in Shirdi or not, because wherever the devotee carried on his worship of Baba, His universal eye was on him, cleansing him and burning out the dross from which no man is free. Slowly he became a different person which almost every devotee felt happening to him. This is no exaggeration or revivalist frenzy known to occur during redemptionist gatherings with Salvationist Musical uproar, shattering a person's nerves and ears. This is something too real not seen on the surface, an inwardness like a state of finding the world slowly slipping under his feet without being outwardly any different from what he was before. Baba's devotees are ordinary good men slowly or rapidly changing for the better without making unnatural show of it. If there was a person wanting to be a devotee, came to him, Baba refused him that privilege asking him to spend whatever money intended to be given to Baba on his vicious attachments. Sincere and unhysterical devotion when offered was what Baba accepted and still accepts assuring the person of His help to enable him to place the first step on the ladder of higher spiritual elevation. This took place without the help of long-winded religious discourses, philosophy or creed; and whatever the man's religion this bright change occurred if he brought a heart overflowing with devotion to Baba; all that was necessary was to win recognition as a devotee, which was not difficult if the man was Baba's own child, everything else took place silently. The most important thing to remember was to honour God or Sircar wherever there were temples dedicated to his worship. In other respects

there were no orthodoxies of any kind to be adhered to. He disapproved of all fasts and non-eating with the so-called low class persons. Nothing that was worth-eating such as onions and garlic were not to be tabooed. What was necessary was to acquire with His blessings the power to overcome all degrading forces even those arising from eating unorthodox things.

Fasting, Baba looked upon as undesirable in as much as Worship of God was found to be unhelpful on an empty stomach. Apart from powerful spiritual influences used by Baba in a manner unseen but gradually felt there was no mantra to be repeated. Baba was a living manifestation of Vedanta without referring to it as such revealing by a word or an example the Supreme oneness of life realised by the demolition of walls of so-called multiplicity. He was not a Guru who whispered a mantra in the ears of a disciple, which form of spiritual relationship or succession He refused to recognise or create. A certain lady came to Him determined to bully Baba into mumbling some mantra in her ear. She fasted, prayed and used other tactics but Baba sent for her and told her that He followed a different kind of tradition from Conventional Gurus. His own Great Guru's method, as Baba made that lady understand, was to create in the devotee single-minded and whole-souled devotion to the Guru which being all that had to be done. He recreated the devotee not into a disciple (which was an impossibility except under ideal conditions) into a pure being. Soon the lady gave up her foolish obstinacy and agreed to pursue the line of silent and whole-hearted devotion.

Thus, this was the Vedanta of powerful devotion that Baba laid emphasis upon, making every person realise the absolute necessity to pull down all ruinous walls of separation from and removal of screens and obstacles preventing the realisation of Oneness in the presence of which the difference between God and Devotee vanished resulting in the Supreme bliss of un-multiplicity.

If Baba did not refer to Vedanta as such, He gave great proof of His faith in rebirth of the human soul, which is a genuinely Vedantic belief. He not only knew all about the past lives of all His devotees but also gave definite indications

of their future life. Baba was fond of a young person called Babu, a relative of Deputy Collector Sathe. After his death Baba knew and arranged how he would be re-born. He even pointed out the lady who would be his mother. He told several of His devotees that He knew them for several generations and in the case of some people, He knew almost every individual life, they lived. This belief which is held fast by Hindus makes it clear that Baba demonstrated the fact of the deathlessness of the human soul. This certainly is more Vedanta than words could spell it out. In reality Baba was above all Vedanta and the other Holy Books in as much as He engineered the whole panorama of life passing in procession before Him, souls changing lives, He alone remaining timelessly the same powerful Divinity, a highly protective benefactor of souls in living agony. He was opposed to all unreasonable orthodoxies, fanaticisms, religious frenzies, dogmas and the rest of the soul-killing poisons, ill-regarded as divinely inspired.

The Divine manifests itself using man as its vehicle. All products of philosophical learning may reveal the heights reached by the Supermind of man and also goodness of character. But if out of the mouths of babes and the so-called unlearned Divine Beings, there issues originality of interpretation of the Lord's Song and other scriptural texts as if nothing more than this rare phenomenon in life is needed to establish the fact that the ultimate source of all eternal wisdom is there in him. Baba embodied in Himself all the scriptures, Holy Books and all that is meant by the wisdom of the all Highest; a mere glimpse of His great grandeur ensues man freedom from existence in a world of ceaseless pain, limitation and unhappiness. Baba possessed the supreme power (also to alter human destiny) to grant men the joy of bliss while in the body. Vedanta and Bhagawad Gita were what He could effortlessly bring out of Himself in the same way as He explained a small verse in the Gita in a manner un contemplated by great scholars. The fountain-head of all testaments and scriptural wisdom, He dictated a new scripture of Divine companionship for the benefit of man. Something far loftier than Vedanta would have come out of Him as did a thin stream of Holy Water from His feet, but He did not feel the need for it, in that

what man needed was such wisdom and philosophy as would ensure relief from constant suffering and freedom from endless births and deaths which Baba assured them out of the excess of His divine grace and compassion. Anything more it is not for us to seek, the so-called Jnana and wisdom not being helpful where we lose ourselves in the Supreme Being identified as Sai who makes us then drop as unnecessary all the dead-weights of religions and philosophies helpful only for purposes of fruitless wrangling and disputation.

In the same way as it is not enough for us to know that Baba as the source of all knowledge of the soul uttered truths which represented super-vedanta though not styled as such; but the sticklers for names as we are we need references to Vedanta which He never made. As one in Supreme control of rebirths of souls which meant the maker and recorder of human destiny, He merely told His devotees without being ununderstandably mysterious that there was nothing more a person need do than reach God and be one with Him. To do so as Baba suggested, one had to overcome all limitations, obstacles and fleshly mispromptings most suicidal to spiritual advancement. As the undisputed arbiter of life, Baba revealed facts undeniably truistic of the many births that men went through or were sure to go through which were avoidable if they clung to the firm rock of divine support such as provided by Gods and Sai in particular, for saving the helpless devotees. Baba praised great devotees and saints meaning thereby that the path of devotion and surrender to the Divine was too true and beneficial to be disregarded. The royal road of the Bhakta, according to Baba was the easiest to traverse if the devotee was completely lost in his devotion by becoming less and less aware of his body. This is what Baba is known to have said not at a sitting but on several times. Realisation of God through knowledge was something reserved for exalted souls. An ordinary man is so much a mass of ignorance and undermining bodily impulses, that the best thing for him to do is to admire and become filled with saintly personalities like Tukaram, Namdev and other childlike devotees, so that by pure devotion he can reach the feet of God whence onwards his higher flight is easier. This is the soul-saving wisdom

taught by hints dropped now and then by Baba besides invisibly transforming His devotees into souls worthy of being absorbed in Him. Thus He enabled His devotees to avoid future births and find eternal rest in the Divine immensity of Sai Being. To perversely insist upon the philosophical terminology of the wisdom uttered by Baba is to be lost in the darkness of the soul's blinding night. All philosophical Babels and terminological exactitudes are lost as we cease to be flesh-bound and we go deeper into the endlessly splendoured Divine grandeur of which we have been allowed blissful glimpses by Baba. Then we lose ourselves completely in Him who is God's own manifestation containing higher and higher forms of bliss to be experienced beyond being understood by the limited mind which is a stranger to higher joys.

OM SAI.

PRAYER

By H. H. Swami Kesavaiahji

Prayer is the communion of the soul with God. It is a longing of the soul for things eternal and divine. It is a confession of the weakness of man striving for greater perfection. It is at the same time a sign of the helplessness of man striving for greater perfection. It is at the same time a sign of the helplessness of man, who is only an instrument in the hands of God. If God is the driver the man is the Chariot, which moves whithersoever the driver wants it to move. Generally, prayer is degraded to the low level of a commercial transaction and base materialism such as requesting God to make us rich, give us more profits or promotions in service. This is not prayer but gross selfishness born out of ignorance.

Have Firm Faith

A true prayer always indicates a firm faith in the presence of God either personal or impersonal, within or without, with form or without form. Faith is the foundation as it were on which the spiritual life rests. A devotee who is assailed by doubts at every stage makes no progress. Faith steers us through the most difficult paths. Service to our fellow beings is the best way to achieve faith and God Himself seeks His seat in the heart of him who serves His fellow men. A prayerful heart is the vehicle for the soul and service to humanity makes the heart prayerful.

Removes Evil

Real prayer is the complete offering of one's body, heart, mind and soul to God. Mere recitation with lips when the heart, mind and the soul are not attuned is not prayer but an empty pretension. Prayer offered thus in unison purifies the person and removes all evils in us such as lust, anger, greed etc. There are moments when we are assailed by doubts, disappointments and darkness. We must cultivate unlimited, patience and courage to withstand such movements of depression. A man of prayer knows no retreat or defeat.

Prayer is a solicitation to God in a humble and reverent attitude. It is the yearning of the heart to be one with the maker. It is the mental attitude that is important and not the words uttered. The various exercises are intended to sober and humble us to enable us to realise that nothing happens without His will, and we are but clay in the hands of the Divine potter. Duration of the prayer varies from man to man according to the stage of his spiritual development. Silent prayer is often more effective than loud recitations. Prayer of a pure heart never goes unanswered.

Purifies Mind

It is a good plan to begin the day with prayer, so that Divine grace may guide us throughout the day. Similarly the day should be closed with prayer so that we can have a peaceful night free from ugly dreams and nightmares. As to the form of prayer, it should be so simple as to put us into communion with the Divine. The natural out-cry of the heart is the best form of prayer. Whatever the form, there should be perfect unison between the mind, heart and the words uttered. Heart-felt prayer steadies one's nerves, purifies one's mind, and brings contentment and happiness.

SAI SAMAJAS

Last month we introduced to our readers Shri Sainath Swadhyaya Mandal, Ahmedabad. This month, we are introducing to them two other similar institutions.

SHREE SAI SAMAJ, CALCUTTA.

Office is at 120 B, Rashbehary avenue.

Shri Sai Mandir of the Samaj is at 113, Lake Terrace.

SHRI SAI SAMAJ was founded in Calcutta in 1941 by S. P. R. Naidu, who became its Founder President. S. R. Swamy and V. S. Aiyer worked as joint secretaries. Revered B. V. N. Swamiji visited Calcutta in 1940, 1943 and 1944 and delivered public lectures in various centres of the city on Sri Sai Baba and his teachings. His visits helped in firmly establishing the Samaj in Calcutta.

In 1950 the Samaj organised the fourth session of the All India Sai Devotees' Convention in Calcutta. A souvenir was published on the occasion.

In 1965 the Silver Jubilee of the Samaj was celebrated. The history of the Samaj and a souvenir were published.

The Samaj does daily poojas in the mornings and in the evenings, bhajans on Thursday night, and Vedic poojas on Sunday mornings, as prescribed in the Pooja vidhi by Rev. B. V. N. Swamiji followed by Narayana seva (feeding the hungry) at 11 A.M. It publishes a monthly bulletin to acquaint the members of the Samaj the work done by it. The feeding of the poor on every Sunday, has continued unbroken for the past 30 years and more.

The Samaj celebrates Guru Purnima, Sri Ramanavami and anniversary of the Mahasamadhi of Sai Baba. Contributions are sent to Shirdi Samsthan of Sai Baba on these occasions. The Samaj also observes other religious days and holds the birthdays of Bhagwan Sri Ramana Maharishi and Swami

Sivananda Saraswati of Rishikesh, when remittances are sent to Tiruvannamalai and the Divine Life society, Rishikesh. The Samaj also sends contributions to All India Sai Devotees' Conventions, wherever these are held.

The Samaj sells Sai literature in English, Bengali and Hindi, pictures and lockets and distributes freely 'Udi' from Shirdi. The Samaj gives away limited quantities of medicines and donations for bread distribution during Christmas to the Sacred Heart Church, Calcutta.

From Sri Ramanavami to the monsoons, the Samaj runs a watershed.

The Samaj has been publishing its monthly Bulletin regularly and it has so far brought out three publications titled : "SRI SAI GEETA", "PERFECT MASTERS" and "SIDE LIGHTS ON SAI BABA".

On Guru Purnima, Sri Ramanavami and the Mahasamadhi anniversary of Sai Baba, the Hony. Secretary and the priest do Sai Poojah at the Bangiya Sadguru Sai Sangha at 11, Swinhoe Lane, Calcutta.

The Sam is affiliated to the All India Sai Samaj, Madras, and it works in close co-operation with this institution and Shirdi Samsthan of Shri Sai Baba.

SRI SAI SPIRITUAL CENTRE

Sai Baba Mandir Road, Thyagaraja Nagar, Bangalore-28

Sri Sai Spiritual Centre was established in the year 1954 on 4th April—The New Year Day, blessed by H. H. Late Sri Narasimhaswamiji and inaugurated by His worthy disciple H.H. Sri Saipadananda Radhakrishnaswamiji to propagate the ideals for which Baba stood. The Centre is housed in a building of its own.

Daily programme in the Centre consists of puja in the morning, noon and evening. There is Rudrabhisheka to holy padukas, which have visited Badri and Shirdi, daily in the mornings, Vishnusahasranama archana in the noon, Ekadasavara Rudrabhisheka, on Monday evenings and Ekavara Rudrabhisheka on Thursday evenings, a Cow worship on Friday night are regular features. Apart from these we have daily readings of Vishnusahasranama and Gita and Bhajan. Special festivals associated with Baba's life like Ramanavami, Guru-pournima, Samadhi Day utsav and Gita jayanti also are conducted every year. As and when occasions arise special Bhajans and discourses take place.

All activities of the Centre are conducted under the direct supervision of the founder patron Sri Saipadananda Radhakrishna Swamiji.

THE SUFI WAY OF LIFE

By Dr. K. M. P. Mohamed Cassim, PH.D.,

FOUNDER - PRESIDENT, PERFECT PEACE LODGE, CEYLON.

In the esoteric path of Sufism self-realization is the only reality to which one's attention is directed because according to the esoteric path our spiritual malady has one basis, and there is only one treatment for it. Its cause is the illusory self, and the treatment consists in realizing that the illusory self does not exist. However, mere intellectual recognition of this fact is not enough. After all the "me" is our own creation, it is not imposed upon us from without. It is created by our reactions to everything that happens to us. We only exist in the eternal present and we do not exist as a continuity, we ourselves are not an illusory part of Reality, rather we are REALITY itself.

To a Sufi true love is incorruptible because the effective realization of reality is perhaps more the result of meditation than intelligence alone. The Sufi does not wander in search of wealth and sensual gratification as he is one with reality. We are in the habit of wanting to detach ourselves from such a person, from such a thought or from such an object but the Sufi who has discovered Divinity is not detached from someone or from something, he is in a state of self-contemplation and is no longer in psychological position to react as his ego is dissolved.

The Sufi endowed with complete enlightenment, sees through the eye of wisdom the entire universe as his own self, and regards everything as the self and nothing else. The Sufi does not look at anything external and to him the tangible universe is verily God; nothing whatsoever exists that is other than Allah. A Sufi is he who is liberated in life after crossing

the ocean of delusion, passion and aversion. He becomes a centre of unity with perfect peace and dwells in the divine bliss derived from the discovery of Truth. He is completely merged in Allah and yet he has normal consciousness. Therefore, he is free from all the illusions of duality and he is quite capable of looking after the affairs of the world. He is a source of great spiritual radiance. The state of a Sufi has no longer the avidities of the "I" process as a motive but emerges directly from an independent centre which is free from all conditioning. We cannot judge the greatness of a self realized Sufi who has transcended mental limitation because the Sufi plane of liberation is completely new and unique which could not be compared with the relative plane in which we live. The realization of the Sufi cannot be defined by words as that state of Reality is to be lived silently rather than trying to verbalise it. The highest perception of spiritual exaltation when analysed in terms of ordinary language or explained logically will lead to paradox.

In the mystical path of Sufism the seeker and the life sought are one because in the inner actual communion with the infinite the consciousness of the seeker has transformed itself into the substance of the self. In meditation the distinction between the onlooker and the thing looked upon disappears. The state of Fana nothingness in meditation is a zero full of infinite possibilities because it is void of inexhaustible contents. BAQA retains its original purity and freedom always and is never darkened by anything else; it is bliss imparting and free from defilement. In BAQA each moment has to be grasped and realised as endless Eternity. In BAQA there is no time, no space and no becoming as the BAQA is not on the plane of relativity.

Ishq-Divine love is really a pure state in which the mind is silent. When the mind is calm and quiet then there is the

blessings of Ishq the beauty of divine radiation. Ishq is not the reaction of the mind nor the creation of the mind. It is something of a higher enlightened experience which elevates the mind to the state of divine - unification. Miseries and worries are product of mental reactions of the mind and therefore, the mind cannot seek Ishq as the very activities of the mind brings confusions and complications. The mind cannot approach Ishq because divine love is not sensation that can be caught by the mind. Ishq comes naturally, spontaneously and sweetly when the mind is absolutely calm, and this Ishq is an internal experience and gives the divine guidance for the realization of Haq-Reality.

Ishq indicates an experience in which the mind is completely absorbed while one is in deep meditation. This exalted state of absolute calmness - quite self contemplation cannot be gauged by the mind.

To a Sufi meditation implies the state of mystical experience in which the mind is not distracted by the psychological impacts, because in the profound stillness one feels only the bliss of witness - like state which cannot be attributed as void or emptiness. Meditation is not to get attached to the mind. Meditation is not to have any thought stirred up by outside conditions of life, good and bad. Meditation is an act of one instant and each moment is eternal, free and sufficient unto itself. Meditation is a divine science one has to practise by examining closely the working of one's mind constantly in the mirror of daily relationship, and this cannot be demonstrated, but one has to discover it in the depth of one's Qalb-heart. If one can wipe out all ideas from one's mind, give up all desires and discard all mental impressions, then one will experience the state of meditation and this state is spiritual illumination.

According to Sufism the practical method of uplifting the humanity is to transform ourselves first by the process of spiritual magnetism, so that the realization of Divinity within us will manifest and vitalise the atmosphere as well as our interpersonal relationships. We must have the capacity to feel and study the situation unemotionally which eliminates the disturbing factors of distractions. The outward distractions cannot disturb us if we adopt the method of self-contemplation. The fundamental aspects of Sufism is to establish meditation in the midst of attraction and repulsions. Series of thoughts are crossing our subconscious minds and disturb us because we do not pay full and complete attention to them. If we observe our thoughts dispassionately, then there is the possibility of transcending them to contact the Supreme Power which brings harmony, peace and happiness.

Note :—*This is a reproduction of the article which has been published by the Perfect Peace Lodge, Ceylon. We are grateful to the Founder President of the Lodge for permitting its republication in our Magazine.*

A LETTER TO CHILDREN

By Solomon Benjamin

Dear children,

We have now climbed two steps of the ladder, the first by deciding to be good and do good and the second by having true love for all around us without any distinction of caste or creed by realising that the same God who is within us is also manifest in all of them. Before we reach the top there are still very many steps to climb, but remember, you cannot climb this ladder if after going one step up, you come two steps down. As you are now grown up children, I will not this time regale you with a story, but instead give you some quotations from wise men of the past and present so that you might sit and ponder on the advice given, which if followed will surely be for your future betterment.

'An idle mind is the devil's workshop' and if you are to control your mind from vain pleasures and desires, work has been recommended. 'Work is worship' so let us do our work efficiently and well, for have we not God's words in the Bible, "Six days shall thou labour" and then the seventh day is called Sabaath or the day of rest. Even a rich man who has everything he needs must work for the natural way leading to happiness is to follow Nature's system and rule, for you surely must have observed that Nature is working at all times—it revolves, it evolves. It creates, it produces and reproduces continuously. Nothing is idle in nature. Even the dead are not exempt from change, slowly but surely the dead body decomposes and dissolves to be reorganized and resurrected in other forms of working life. Man is certainly a part of Nature. He is intended to be active, to perform and contribute to the creation. A man failing to do this duty cannot escape the consequent punishment imposed on him by nature in feelings of misery, loneliness and hardships for as stated by H. F. Amiel, 'He who does not advance falls back; he who stops is overwhelmed, distanced, crushed; he who ceases to grow becomes smaller; he who leaves off, gives up; the stationary condition is the beginning of the end.'

King Solomon, of whose wisdom you surely must have all heard, in his proverbs greatly emphasised the benefits of industry. Thus he writes:

'Go to the ant, thou sluggard;
Consider her ways and be wise;
Which having no chief,
Overseer or ruler,
Provideth her bread in the summer,
And gathereth her food in the harvest.'

Here are a few more interesting quotations that I am sure will interest you.

'All growth depends upon activity. There is no development physically or intellectually without effort and effort means work. Work is not a curse; it is the prerogative or intelligence, the only means to manhood, and the measure of civilization.' (Calvin Coolidge)

'No man is born into the world whose work is not born with him. There is always work, and tools to work with, for those who will; and blessed are the horny hands of toil.' (James Russell Lowell)

'Happiness consists in activity. Such is the constitution of our nature. It is a running stream and not a stagnant pool.' (J. M. Good)

'It is better to wear out than to rust out.' (Cumberland)

'The way to be nothing is to do nothing.' (Howe)

'Action may not always bring happiness; but there is no happiness without action.' (Disraeli)

'It has been said that I owe my success to genius. It is not to genius that I attribute my success, but to hard work.' (Daniel Webster)

'Genius is one per cent inspiration and ninety nine per cent perspiration.' (Edison)

'The Turks have a proverb which says that the devil tempts all other men, but that idle men tempt the devil.' (Colton)

'The heights by great men reached and kept
Were not attained by sudden flight,
But they, while their companions slept,
Were toiling upward in the night.' (Longfellow)

"Your right is to work only, but never to the fruit thereof.
Let not the fruit of action be your object, nor let your attachment be to inaction."

(Lord Krishna to Arjuna. Ch. II, 47 of the Bhagavadgita.)

'Let us then be up and doing,
With a heart for any fate;
Still achieving, still pursuing,
Learn to labour and to wait.' (Psalm of Life)

Well, dear children, I hope I have been able to impress on you all the important part 'Work' plays in every man's life. It is only when the mind becomes desireless by constant selfless work that men begin to appreciate the teachings of Saints and through their Grace begin to get closer and closer to God vision. Sai Baba worked tirelessly for His devotees. In His life you have a lucid example of what selfless, unattached work is like. All His life He worked to help His devotees to attune to a better way of life so that the endless chain of births and deaths could be snapped and Nirvana or Moksha obtained.

We must therefore work to bring peace and happiness to others and believe me the happiness you yourself get from this type of work will be far greater than that which money or earthly pleasures can bring.

Your loving uncle
ever in the service of Bhagawan Shri Sai Baba
(Solomon Benjamin)

श्रीसाईबाबांचा फोटो

आपणाजवळ नाही काय ?

मुंबईतील प्रसिद्ध ब्लॉकमेकर श्री. डी. डी. नेरॉय यांनी तयार केलेल्या ब्लॉक्सवरून छापलेले खालील प्रकारचे व आकाराचे फोटो श्रीसाईबाबा संस्थानच्या मुंबई व शिरडी येथील कार्यालयांत उपलब्ध आहेत, ते आपण पहा व आपणांस पसंत पडेल तो फोटो खरेदी करा :—

प्रकार	रंग	आकार से. मी.	प्रत्येक प्रतीची किंमत रु.
१ शिलेवर बसलेले बाबा	विविध रंगी	३५.५६×५०.८	१.५०
२ ”	काळा व पांढरा	”	१.२५
३ ”	”	२२.८६×२३.०२	०.५०
४ द्वारकामार्गे बसलेले बाबा	”	”	०.५०

श्रीसाईबाबा संस्थानच्या कार्यालयांचे पत्ते :

- १ शिरडी, ता. कोपरगांव, जि. अहमदनगर (महाराष्ट्र)
- २ साईनिकेतन, डॉ. आंबेडकर रोड, प्लॉट नं. ८०४ बी.
दादर, मुंबई नं. १४

मुद्रक: पांडुरंग दाजीबा मोरे, मॅनेजर, निर्णयसागर प्रेस, ४५-डीई, ऑफ टोकरसी
जीवराज रोड, शिवडी, मुंबई-१५.
संपादक व प्रकाशक: श्री. का. सी. पाटक, 'साई निकेतन', डॉ. आंबेडकर रोड,
खोदादाद सर्कलजवळ, प्लॉट नं. ८०४ बी, दादर, मुंबई १४.